

**TRINITARIAN THEOLOGY AND PHILOSOPHICAL ISSUES III:
Oxford 1312-1329: Walsingham, Graystones, Fitzralph, and Rodington**

Chris Schabel and Russell L. Friedman*

This is the third in a series of articles with editions of questions concerning the distinction of the Son and the Holy Spirit. These texts are from the first half of the Golden Age of Oxford theology between the death of John Duns Scotus and the Black Death.¹ Questions composed before 1330 by the Franciscans William of Ockham, Walter Chatton, and Adam Wodeham have been published as part of the critical edition of their *Sentences* commentaries. The first article in this series included texts from the Franciscans William of Nottingham and Robert Cowton dating from around 1309-11, as well as the Dominican Thomas of Sutton from some time after that date. Here we offer editions of questions from a variety of scholars active between 1312 and 1329, including a Carmelite, a Benedictine, a Franciscan, and a secular theologian. The Dominican Arnold of Strelley, whose *Sentences* commentary from between 1323 and 1330 is preserved in Erfurt, Wissenschaftliche Bibliothek, C.A. F 180,² seems to have had only the following to say on the issue of the divine relations and the distinction of the persons:

Quarto, dubium est an ista sit concedenda: 'Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt 3 res'.

Et videtur quod sic, quia sequitur: 'Sunt 3 res relativae sive 3 relationes, igitur sunt 3 res'; ab inferiori ad superius.

Dico quod ista non est concedenda: 'Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt 3 res'. Cuius ratio est quia nullum essentiale ponitur pluraliter de personis divinis, precipue in abstracto; sed 'res' est essentiale nomen; ideo, etc.

Ad rationem, <dico> quod ista consequentia non valet: 'Sunt 3 relationes, igitur sunt 3 res', quia nihil ponitur in divinis per relationes nisi quod est de propria ratione relationis. Huiusmodi autem non est constitutum in esse, sed solum constitutum in esse relativo, et distinguere unum terminum /20vb/ ab

* We thank Pascale Bermon, William Duba, Sabine Folger-Fonfara, Wouter Goris, Paul Vincent Spade, Katherine Tachau, Martin Tweedale, and especially Sten Ebbesen, as well as all the libraries mentioned below, the Hill Monastic Manuscript Library, the Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, and the Vatican Film Library. Special thanks go to the following librarians: Claudia Bußjäger (Ratsbücherei, Lüneburg); Maria Dolors Solé (Biblioteca provincial, Tarragona); Father Kurt Priem (Grootseminarie, Brugge); and Father Pasquale Magro (Convento de San Francesco, Assisi). The University of Cyprus provided funds for the purchase of microfilms and Friedman's work was supported by a grant from the Danish Research Council for the Humanities (SHF 55-00-0716).

In the editions we have not noted scribal self-corrections of any kind, and have always employed a principle of charity. Abbreviations used and editorial conventions adhered to are standard and as noted in the first two articles in this series (see *CIMAGL* 72 [2001], pp. 97-98; *CIMAGL* 73 [2002], p. 24) to which should be added: \.../ = in mg. vel inter lineas; <<...>> = margine resecta deperditum in codice integro extitisse putamus; *** = lacuna a scriba indicata.

¹ For this era in general, see the works of W.J. Courtenay, e.g. *Schools and Scholars in Fourteenth-Century England* (Princeton, 1987).

² See H.G. Gelber, "Ockham's Early Influence: A Question about Predestination and Foreknowledge by Arnold of Strelley, O.P.", *AHDLMA* 55 (1988), pp. 255-89; eadem, *It Could Have Been Otherwise: Modal Theory and Theology among the Dominicans at Oxford, 1310-1340*, forthcoming, ch. 1.

alio. Ideo ista consequentia non valet: 'Sunt 3 relationes, igitur 3 res', sed sequitur: '3 distincti sunt in divinis', et hoc est verum.

Similiter, haec est falsa: 'In divinis sunt 3 res relativae', quia signatur quod essentia sit relativa. Sed debet concedi quod sunt 3 personae relativae, etc.

As it turns out, our provisional investigations show that at Oxford after around 1330, the metaphysical side of the trinitarian discussion – including the issue of the Son's distinction from the Holy Spirit – for all intents and purposes vanishes. So the texts presented here appear to be some of the last examples of a dying breed.

I. Robert Walsingham, O.Carm., *Quodlibet* I, q. 5

The Carmelite Robert Walsingham's two *Quodlibeta* from ca. 1312-1313 survive in Worcester Cathedral Library, MS F. 3 (ff. 215v-259r).³ We have edited the text presented here – *Quodl.* I, q. 5, dealing with the Holy Spirit's distinction from the Son – from a microfilm copy of this sole manuscript (ff. 224v-226r). Walsingham's text is interesting in the first place because it shows that a generally Franciscan style of trinitarian theology can be found at Oxford in the early fourteenth century outside the Franciscan order. Thus, Walsingham defends the typically Franciscan claim that, if the Son did not spirate the Holy Spirit, the latter would still be distinct from the former on the basis of their diverse ways of emanating from the Father. And he explicitly goes against the ideas of Thomas Aquinas on the issue, even claiming that an early text of Aquinas (*I Sent.*, d. 10, q. 1, art. 5) is at odds with the Angelic Doctor's overall theory (cf. ll. 142-44). A second interesting feature is the immense amount of attention that Walsingham pays to the interpretation of Anselm of Canterbury, and particularly the work *De processione Spiritus Sancti* (this is also true of Robert Graystones; cf. the Graystones edition, ll. 417-70, 625-45). While Anselm's work was frequently cited in discussions of this type, few scholars went to the lengths that Walsingham did to show how Anselm's text supported his own view (esp. ll. 147-218). In this regard it is worth noting that John Duns Scotus refused even to discuss *De processione Spiritus Sancti*, because, according to Scotus, there was no agreement as to what Anselm meant (*I Ord.*, d. 11, q. 2, in: *Ioannis Duns Scoti Opera Omnia*, v. 5, p. 15, ll. 7-10).

³ See B.F.M. Xiberta, "Robert Walsingham, Carmelità, mestre de teologia d'Oxford a primeries del segle XIVè", *Criterion* 4 (1925), pp. 147-74 and 298-324 (qq. list); idem, *De scriptoribus scholasticis saeculi XIV ex ordine Carmelitarum* (Louvain, 1931), pp. 111-36 (qq. list); P. Glorieux, *La littérature quodlibétique de 1260 à 1320*, vol. II (Paris, 1935), pp. 262-63 (qq. list); D.T. Graf, *De subiecto psychico gratiae et virtutum secundum doctrinam scholasticorum usque ad medium saeculum XIV*, vol. II (Rome, 1935), pp. 104*-110* (ed. of *Quodl.* I, q. 14); W. Goris, "La critique de Richard de Conington par Robert de Walsingham", *AHDLM* 67 (2000), pp. 269-93 (ed. of *Quodl.* II, q. 6); C. Schabel, "Carmelite Quodlibeta", in C. Schabel (ed.), *Theological Quodlibeta in the Middle Ages* (Brill, forthcoming).

II. Robert Graystones, OSB, I *Sentences*, d. 11 (q. 23)

The dating of the Benedictine Robert Graystones' *Sentences* lectures, the nature of the two versions of his commentary, and the dating and make-up of London, Westminster Abbey MS 13, which contains them, are confusing and controversial issues. Sections of the work were first foliated, then they were put together and paginated, and finally some pages (pp. 104-115) were cut out. The first commentary consists of 14 questions on pp. 1-98, and the second contains questions from the prologue and all four books on pp. 116-624. The question edited here is from the second commentary and is foliated 98rb-102rb and paginated 308b-316b. The following question is labelled "24" in the ms, so we have called this one "23". According to the latest researcher to have examined the matter, Steven Livesey, Graystones' commentary is based on lectures held in 1321-22, the manuscript dating from between 1430 and 1470.⁴

Among other things, Graystones' discussion is remarkable for its length and its thorough treatment of the issue of the distinction of the Son and the Holy Spirit, approaching it from several angles and including many arguments both pro and con. There is a rather detailed examination of repugnancy and *positio impossibilis* (cf. ll. 94-199, 646-69), and interestingly Graystones seems to suggest here that the counter-factual question of the Son and Holy Spirit being distinct given that the latter did not come from the former does not involve a *positio impossibilis* at all, but instead a consequence with some form of conditional antecedent; but he does not develop this idea at any length (ll. 195-99, 647-57, but confer ll. 672-79, 685-92). He takes a definitely Franciscan view of the matter of the Son's distinction from the Holy Spirit, contrasting explicitly John Duns Scotus' position and arguments with those of Thomas Aquinas, Godfrey of Fontaines, and Giles of Rome. Graystones had obviously read Aquinas closely: he picks and chooses arguments from both the *Summa contra gentiles* and the *Summa theologiae*, sometimes giving verbatim quotations, acknowledging the force of some of Thomas' arguments (if not their demonstrativeness; cf. ll. 242-43), but most often arguing against them. He may also have had a copy of Scotus on his desk; with regard to the issue of the Holy Spirit's distinction from the Son, given that he does not come from the Son, Graystones claims that he considered Scotus' argument a demonstration (l. 295). In general, Graystones' entire treatment is heavily influenced by Scotus' discussions. At two points Graystones also may have been influenced by Robert Cowton (or at least by some third party, perhaps influenced by Cowton – cf. ll. 262-66, esp. 638-43).

⁴ See L.A. Kennedy, "Mediaevalia. 1. Robert Graystones' Commentary on the *Sentences*", *RTAM* 53 (1986), pp. 185-89 (qq. list); K.H. Tachau, *Vision and Certitude in the Age of Ockham* (Leiden, 1988), pp. 161-3 and 209-12; L.A. Kennedy, "Robert Graystones, O.S.B., On Essence and Existence", *RTAM* 56 (1989), pp. 102-16 (ed. of q. 6 of first commentary); S.J. Livesey, "Robert Graystones O.S.B. on the Subalternation of Sciences", *RTAM* 61 (1994), pp. 136-72 (ed. of q. 3 of second commentary).

III. Richard Fitzralph, I *Sentences*, q. 4, art. 1

The secular theologian Richard Fitzralph probably read the *Sentences* in 1328-29, but 1327-28 is also a possibility.⁵ Question 4 of Fitzralph's I *Sentences* deals with the Holy Spirit in general, both his eternal procession and temporal mission, and the first article of this question – edited here – centers on whether the Son and Holy Spirit would be distinct from one another if the latter did not come from the former. The text is based on the following manuscripts:

F = Firenze, Biblioteca nazionale centrale, Conv. soppr. A III.508, ff. 13ra-14ra

O = Oxford, Oriel College ms. 15, ff. 15ra-16ra

P = Paris, Bibliothèque nationale de France, lat. 15853, ff. 21rb-23va

The Oxford manuscript was collated entirely from microfilm; an initial collation of the Florence manuscript in situ was later checked against a microfilm copy; and the Paris manuscript was collated only in situ. We have also examined Firenze, Biblioteca nazionale centrale, Conv. soppr. A.VI.508, in which the article edited here is found on ff. 9rb-10rb, but we have not utilized it in the creation of the text.⁶ Space limitations have led us to discard for the time being a critical apparatus; we hope to return at a later point to the issue of the manuscript tradition for this question.

If this question is anything to judge by, Fitzralph was a cautious theologian. He seems to lean towards the general Franciscan position on this issue – at least this is the impression that one gets through the contrast he sets up between John Duns Scotus' and Henry of Ghent's view, on the one hand, and the position of Thomas Aquinas, Godfrey of Fontaines, and Giles of Rome, on the other. His descriptions of the positions, in contrast to Robert Graystones', are not very detailed, even if Fitzralph gives many arguments and authoritative passages in support of each view: these are rather general characterizations. Yet, Fitzralph does his best to play down the disagreement between the adherents of the two major views on the issue, by drawing a distinction between two different types of necessary repugnancy, *per se* and *per accidens*, and holding that Scotus and Henry asked the question according to the first type, Thomas, Godfrey, and Giles according to the second type (ll. 137-49).

IV. John of Rodington, OFM, I *Sentences*, d. 11

In contrast to the other three theologians edited here, who all used the opposition between a Franciscan way of looking at the Trinity (represented mainly by Scotus) and a Dominican way (represented mainly by Thomas, Godfrey, and Giles), the Franciscan John of Rodington takes as his point of departure a detailed critique of the view of Wil-

⁵ On Fitzralph, dating, and mss, see G. Leff, *Richard Fitzralph, Commentator of the Sentences. A Study of Theological Orthodoxy* (Manchester, 1963); K. Walsh, *A Fourteenth-Century Scholar and Primate: Richard Fitzralph in Oxford, Avignon and Armagh* (Oxford, 1981); J.-F. Genest, "Aux origines d'une casuistique. La révélation des futurs contingents d'après la lecture de Richard Fitzralph sur les *Sentences*", *AHDLMA* 69 (2002), pp. 239-98 (new update, with ed. of q. 16).

⁶ William Duba kindly informed us that two Vatican manuscripts containing questions from Fitzralph's commentary, Ottob. lat. 179 and Ottob. lat. 869, do not contain this article.

liam of Ockham from a Scotistic point of view. The question here – taken from Rodington's *Sentences* commentary, which stems from lectures probably given in 1328-29 – deals with the issue of the distinction of the Son from the Holy Spirit, and it shows Rodington criticizing Ockham both on the way that Ockham had sought to disprove the Greek denial of the Filioque, and on Ockham's approach to the counterfactual question of whether the Son and Holy Spirit would still be distinct if the latter did not come from the former. Rodington's discussion involves – as with our other authors – a great deal of Anselm exposition as well as a treatment of *positio impossibilis*. It is also noteworthy that Rodington's pars. 1-3 and 9-12 seem to be abbreviated from Peter Auriol's unpublished *Reportatio in Primum Sententiarum*, d. 11, q. 1 (although Rodington is unimpressed by Auriol's excusing the Greeks because they do not have the ablative case).

Book I of Rodington's *Sentences* commentary survives in nine mss, although Tortosa, Archivo capitular de la catedral 96 (= C; 14th c., quarto, 241ff.), contains only the Prologue and one half column of d. 1 on ff. 206ra-241vb (this follows Francis of Meyronnes' commentary on IV, III, and II *Sentences* respectively on ff. 1r-205vb). Our edition is based on reproductions of the following:

- A = Assisi, Biblioteca comunale 133 (now in the Franciscan convent, text on ff. 55ra-va)
- B = Brussels, Bibliothèque royale 1552 (ff. 64vb-65rb)
- G = Brugge, Grootseminarie, 41/133 (ff. 68rb-vb)
- L = Lüneburg, Ratsbücherei, Theol. fol. 14 (ff. 195rb-vb)
- P = Tarragona, Biblioteca provincial 93 (ff. 90ra-vb)
- R = Reims, Bibliothèque de la ville 503 (ff. 51ra-va)
- T = Toulouse, Bibliothèque de la ville 192 (ff. 233vb-234rb)
- V = Vatican, BAV, Vat. lat. 5306 (ff. 86ra-va)

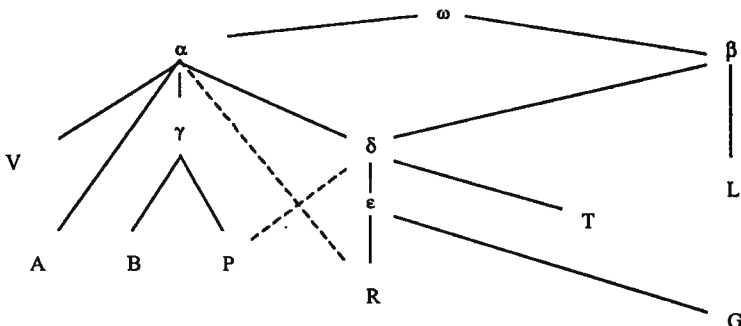
According to Stegmüller and Doucet, BCGPRTV and AL represent two redactions of book I. Lechner had made a question list from BGV, and later Nardi, unaware of Stegmüller and Doucet and not having access to G, edited a question from BV and found that they were very closely related. Barbet then described RT and noted their close relationship. Tweedale edited questions from BG, and finally Tachau noted that A actually has the same text as BV in the sections she examined.⁷ For d. 11, there are in fact three redactions. Two sets of manuscripts, ABV and L, represent two distinct but parallel redactions with little verbatim overlap. Even when quoting at length from Ockham (par. 4) or Anselm (par. 20), the redactions offer differing sections of text. Perhaps they are

⁷ See J. Lechner, "Die Quästionen des Sentenzenkommentars des Johannes von Rodington O.F.M.," *Franziskanische Studien* 22 (1935), pp. 232-48; F. Stegmüller, *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, vol. 1 (Würzburg, 1947), pp. 239-41; V. Doucet, *Commentaires sur les Sentences: supplément au répertoire de M. Frédéric Stegmüller* (Florence, 1954), p. 56; the 2nd ed. of B. Nardi, *Soggetto e oggetto del conoscere nella filosofia antica e medievale* (Rome, 1952) added an appendix with an edition of book I, d. 3, q. 3 (intro on pp. 70-73, text pp. 74-92; later reedited by Tweedale); J. Barbet, "Le Commentaire des *Sentences* de Jean de Rodington, O.F.M. († 1348) d'après les manuscrits Reims 503 et Toulouse 192," *CNRS, Bulletin d'information et de l'institut de recherche et d'histoire des textes* 3 (1954), pp. 55-63; M. Tweedale, "John of Rodynton on Knowledge, Science, and Theology" (PhD dissertation, UCLA, 1965) (ed. of qq. 1-4 of the Prologue, and book I, qq. 1 and 6 of d. 2 and q. 3 of d. 3); Tachau, *Vision and Certitude*, p. 209 and n. 3, and p. 216, n. 30.

based on two different *reportationes* of the same lectures. For example, the question itself in L makes more sense with what follows than that in ABV (pars. 1-2), while L's refutations of the minor (5a-6a) of Ockham's argument do not correspond to the minor given in L (4b), but rather to that in ABV (4a). These inconsistencies could ultimately be due to the choices of different reporters. A third group of manuscripts, GRT, is actually a mixed redaction, sometimes agreeing with ABV, sometimes with L, but virtually never disagreeing with both. It is likely that GRT is a later composite rather than a middle stage between ABV and L, otherwise ABV and L would probably have at least some common passages. Indeed, where GRT follow L, R often has marginalia quoting from ABV, suggesting that the scribe had both redaction ABV and redaction L before his eyes. Likewise, although P almost always carries the ABV text, and is extremely close to B, P's scribe too had access to another tradition (perhaps the mixed version GRT), since it incorporates material from GLRT into the text itself (5a, 12b, and 16a, although not verbatim in the last case).

For ABPV, ABP are individually mediocre, but BP form a subgroup slightly better than A, although inferior to V. BP share large omissions, and although B's unshared variants show that it cannot stem from P, it is possible that P's scribe used B. For GRT, GR form a subgroup. R has large unshared omissions, so it is not G's exemplar, and some of G's readings suggest that it is unlikely – but not impossible – that it is R's exemplar. A collation with L shows that GRT share errors and probably omissions. In the edition, we have placed the ABPV redaction on the left and the L redaction on the right, putting GRT (plus P's passages from GRT and R's marginalia) where appropriate and labelling each section by the sigla. In three cases (pars. 5-6, 26, and 35) we have three columns, but here GRT have merely mixed up the texts of BPV and L more than usual. The small par. 12 is roughly the same in all redactions. Orthography is classicized. In the apparatus, A's variants are not included, since it came to us late; where BGPRTV share text, except for large omissions we quote only the shared variants of BPV and GRT (unless two mss of one redaction disagree with the chosen reading). Otherwise, we quote all variants (by paragraph and line number for pars. with 5 lines or more) except for corrections and the differences between, e.g., *ista* and *illa*.

Possible stemma for present edition (ω = Rodington's lectures, α and β = *reportationes* of those lectures).

ROBERTI WALSINGHAM *Quodlibet* I, quaestio 5

\Utrum sola disparatio in divinis praeter oppositionem relativam sufficiat ad realem distinctionem/¹

Ad tertiam quaestionem de divinis ad intra, 5 in ordine, arguitur sic: quod sola disparatio in divinis praeter oppositionem relativam non sufficit ad causandum realem distinctionem.

- 5 Quae distinguuntur genere generalissimo et quae nullo unico conveniunt sicut maxime disparata; huiusmodi sunt in divinis essentia et relatio. Secundum quod duo praedicamenta reperiuntur in divinis. Sed ista non causant distinctionem. Ergo nec aliqua alia in divinis quae minus sunt disparata.

- Contra: paternitas et spiratio passiva non opponuntur relative, sed tantum disparte, constituunt tamen duas personas in divinis quae distinguuntur realiter.

- Ad quaestionem istam** sic respondeo: quod cum in divinis sit triplex disparatio, una est inter essentiam et relationem, sicut tangit prima ratio opponentis;² alia est inter actum originis et relationem, sicut videbitur in quadam *quaestione ordinaria*;³ et tertia est inter relationem et relationem, ut tangitur in secunda ratione opponentis.⁴ Quando ergo quaeritur
15 an talis disparatio sine oppositione relativa sufficiat ad causandum distinctionem <m> realem, dico quod distinctio realis potest esse duplex: uno modo formalis, non personalis; alio modo formalis et personalis.

- Primo modo accipiendo distinctionem, dico quod disparatio inter essentiam et relationem sine oppositione relativa eorum ad invicem sufficit ad distinctionem formalem, non personalem, sicut patebit in secunda *quaestione ordinaria* quam de hoc habeo specialiter.⁵

- Si vero accipiatur disparatio inter relationes, tunc distinguo. Nam tales relationes disparatae tripliciter possunt se habere in divinis: quod aut utraque se tenet ex parte personae principiantis, sicut paternitas et spiratio actio ex parte Patris; aut utraque ex parte principiat, sicut filiatio ex parte Filii et spiratio passio ex parte Spiritus Sancti; aut una ex parte personae principiantis, sicut paternitas, et alia ex parte personae principiat, sicut spiratio passio in Spiritu Sancto, et istam tetigit opponens.⁶

- Si accipiatur disparatio inter relationes primo modo, sic dico quod sufficit sine illarum oppositione ad invicem ad distinctionem formalem, non personalem, quia paternitas et spiratio in Patre faciunt distinctionem in Patre formalem, non personalem, quia una persona
30 Patris distinguitur a se ipsa formaliter,⁷ in quantum Pater <et> in quantum spirans active, quia Pater paternitate refertur ad Filium, sed spiratione activa non refertur ad Filium. Sed affirmatio et negatio non possunt verificari de una et eadem re secundum eandem rationem

¹ Quaestio 5 *mg.*

² Cf. supra ll. 3-8.

³ Ad nos non pervenit; cf. Xiberta, *De Scriptoribus*, pp. 115-18, praecipue 117.

⁴ Cf. supra ll. 9-10.

⁵ Ad nos non pervenit; cf. Xiberta, *De Scriptoribus*, pp. 115-18, praecipue 117.

⁶ Cf. supra ll. 9-10.

⁷ una persona distinguitur a se ipsa formaliter *mg.*

formalem, ut patet per Anselmum, *De incarnatione*, capitulo 4.⁸ Paternitas ergo in Patre et spiratio actio faciunt distinctionem formalem, licet non personalem.

- 35 Si vero accipiat dispartio relationum secundo modo, ut se tenent ex parte personae principiat, sic dicunt multi⁹ quod distinctio relationum sine oppositione relativa earum ad invicem, licet faciat distinctionem formalem ex parte personae principiat, non tamen facit distinctionem personalem, quia posita opinione Graecorum quod Spiritus Sanctus procederet a Patre et non a Filio, tunc idem realiter et personaliter esset generatus et spiratus, 40 sicut idem esset personaliter generans et spirans, quia posita hypothese, non plus distinguerentur generari et spirari <ex> parte personae productae, cum nullam <aliam> habeant ad invicem oppositionem quam generare et spirare ex parte personae producentis. Unde nulla esset ratio, ut dicunt, quare paternitas, generare, et spirare possunt esse in una persona principiante, et generatio passio et spiratio passio non possunt esse in una persona principiat, 45 cum non plus distinguantur hincinde per hypothesim.

- Si dicatur istis quod maior est simplicitas et unitas in principio quam in principiato, et ideo, licet paternitas et spiratio actio non faciant distinctionem formalem personalem in principiante, generatio tamen passio et filiatio et spiratio passio facient distinctionem formalem \personalem/ in principiat – contra: dicunt isti:¹⁰ numquam est maior distinctio in 50 principiat quam in principiis nisi quando principiat secundum suam naturam important aliquam diversitatem absolute, quia, ut dicunt, non esset maior distinctio inter filium generatum ab artifice naturaliter et imaginem productam ab eo artificialiter quam sit inter naturam quae est principium filii et artem quae est principium imaginis, nisi quia filius et imago distinguuntur per naturas absolutas praesuppositas eorum productioni, nam ex alia 55 materia absoluta producitur filius et imago. Si enim ponatur per impossibile quod de eadem materia generaretur filius et produceretur imago per artem, sicut idem supposito esset artifex generans filium et producens imaginem, ita idem supposito esset filius generatus per materiam et imago producta per artem. Et hoc est quod dicit Commentator, VIII *Metaphysicae*, commento 5:¹¹ “Cum materia fuerit una et motor fuerit unus, de necessitate generatum erit 60 unum.” Et idem, V *Metaphysicae*.¹²

- Item, quando aliqua differunt per relationes disparatas inter se propter diversos respectus ad diversa correlativa ad quae habent habitudinem, nisi cum hoc de se maiorem diversitatem important, ex tali habitudine non debet eis maior distinctio attribui quam sit in illo vel in illis ad quae habent habitudinem. Verbi gratia, si aliquid unum subiecto per suam quantitatem sit 65 duplum ad aliquod dimidium et idem per suam qualitatem sit simile ad nigrum, ex hoc non debet poni maior diversitas in dimidio et nigro quam in duplo et albo. Unde sicut duplum et album non habent oppositionem quae impediatur ea esse simul in uno subiecto, ita nec dimid-

⁸ Anselmus, *De fide trinitatis et de incarnatione Verbi* (PL 158, coll. 268-69): “De una quippe et eadem re non est vera simul affirmatio et eius negatio.”

⁹ Non invenimus.

¹⁰ Non invenimus.

¹¹ Non invenimus.

¹² Non invenimus.

ium et nigrum haberent oppositionem quoniam simul esse possent in eodem subiecto. Et esset illud simile ad propositum: si duplum et album /225r/ possent causare dimidium et
 70 nigrum, similiter in proposito, ut dicunt, cum Pater generatione habeat habitudinem ad Filium et spiratione activa ad Spiritum Sanctum, nisi in Filio et Spiritu Sancto esset aliqua maior distinctio quam ex ista diversa habitudine, simul in eodem supposito possent esse generari et spirari, sicut ex alia parte habitudinis sunt simul in eodem supposito generare et spirare. Disparatio ergo relationum, secundum istos, sine earum oppositione relativa, licet
 75 posset facere distinctionem formalem, non tamen potest facere distinctionem personarum secundum istam opinionem. Henricus, contra, V *Quodlibet*, quaestione 9.¹³

Istam opinionem non intelligo,¹⁴ quia videtur mihi quod Anselmus velit oppositum, sicut infra patebit.¹⁵ Unde contra eam arguo sic: sicut Pater constituitur et distinguitur <a> quocumque alio sua proprietate, scilicet paternitate, sic Filius constituitur et distinguitur
 80 filiatione. Sed si Pater non spiraret Spiritum Sanctum, sed solus Filius, adhuc Pater distingueretur a Spiritu Sancto, non per relationem oppositam – quia tunc nullam oppositionem haberet ad eum – sed per relationem disparatam. Ergo eadem ratione, si solus Pater spiraret et non Filius, adhuc Filius distingueretur a Spiritu Sancto, scilicet filiatione qua constituitur in esse personali. Et istam rationem tetigit opponens in parte in arguendo ad oppositum.¹⁶

85 Sed rationi respondent illi de prima opinione,¹⁷ et dicunt quod ratio non valet, quia si Spiritus Sanctus non procederet immediate nisi a solo Filio, tamen <Filius> immediate procederet a Patre, et ita Pater et Spiritus Sanctus distinguerentur personaliter in quantum Spiritus esset per originem a Patre, licet mediante origine Filii. Et si non procederet a Filio immediate, omnino tolleretur oppositio relationis secundum originem et personalis distinctio
 90 inter istos. Et dicunt isti quod ex positione qua ponitur quod Spiritus Sanctus procedit a solo Filio et tamen distinguitur a Patre, non ponuntur ista impossibilia: quod Spiritus Sanctus a Filio distingueretur et non distingueretur.

Et ista responsio vana est, iudicio meo, quia concedit aliorum propositum. Cum enim dicunt, “Si Spiritus Sanctus poneretur esse a solo Filio, tamen adhuc mediate distinguitur per
 95 originem a Patre”, alii intelligunt quod Spiritus Sanctus distingueretur mediate per originem a Patre, ita quod originaretur [a Patre] ab eo, licet mediante Filio: si enim sic intelligant, accipiunt contrarium positi, quia positum est quod Spiritus Sanctus solum habet originem a Filio et non a Patre, licet hoc sit impossibile. Si autem intelligatur quod, posita hypothesi,

¹³ Scilicet contra opinionem Henrici; cf. Henricus de Gandavo, *Quodl.* V, q. 9 (ed. Badius, ff. 167rP-168rZ, praecipue 167rR-vR): “Sed tamen forte aliquis hoc negabit innitendo dicto Boethii assumpto in alio argumento quod relationes personas distinguere non possunt nisi secundum quod sunt oppositae. Aliter enim non possent simul esse duae relationes, una scilicet ad Filium, alia ad Spiritum Sanctum, quae tamen non sunt eiusdem personae, quia non sunt oppositae relationes. Propter ergo duas relationes, quarum una Filius refertur ad Patrem, alia vero Spiritus Sanctus, cum tamen illae inter se non sint oppositae, si non referatur Filius ad Spiritum Sanctum, ut iste procedat ab illo, sicut Pater est una persona non obstantibus duabus relationibus non oppositis quae sunt in ipso, similiter Filius et Spiritus Sanctus non obstantibus duabus relationibus ad Patrem erunt una persona.”

¹⁴ Nota *mg.*

¹⁵ Cf. infra ll. 147-206.

¹⁶ Cf. supra ll. 9-10.

¹⁷ Non invenimus.

adhuc Spiritus Sanctus distingueretur per originem a Patre mediante Filio, non quia origi-
 100 natur a Patre, sed quia oritur a solo Filio, quia tamen Filius oritur a Patre, tunc Spiritus
 Sanctus nullam oppositionem haberet ad Patrem, sed ad Filium solum, a quo solum procedit
 per hypothesim; ergo distingueretur a Patre solum per relationem disparatam, quia Spiritus
 Sanctus constituitur spiratione passiva, et Pater generatione activa vel paternitate – quae
 nullam oppositionem habent ad invicem, sicut tetigit opponens,¹⁸ quia forte propter hoc
 105 quaesivit quaestionem. Ergo, eadem ratione, si Filius generaretur a Patre et Spiritus Sanctus
 spiraretur solum ab eodem, adhuc Filius et Spiritus Sanctus possint distingui personaliter per
 generari et spirari, quia tantum differunt generari et spirari in proposito casu sicut generare et
 spirare in alio casu.

Sed quod dicunt, quod ex hoc quod ponitur Spiritus Sanctus solum a Filio, non ponuntur
 110 impossibilia ista: quod distinguitur a Patre et non distinguuntur, hoc non esset verum in
 divinis nisi persona in divinis personaliter posset distingui ab alia a qua non habet opposi-
 tionem, quia si Spiritus non procederet a Patre, non haberet ad eum oppositionem, et tamen
 distinguuntur. Ergo, eadem ratione, si non procederet a Filio, non haberet oppositionem ad
 ipsum, potest tamen distingui ab eo personaliter, quia procedit a Patre. Et ista: “Spiritus
 115 Sanctus distinguitur personaliter a Filio et non procedit ab <eo>”, non includit contradictoria
 praeter quam quod distinguatur personaliter a Patre et tamen non procedit ab eo, et ista fuit
 ratio, ut videtur mihi.

Item, generare et spirare ut in Patre sunt duo actus productivi diversae rationis, quia unus
 est per modum naturae et alius per modum voluntatis. Sed duo actus productivi distincti
 120 impossibile est quod terminentur ad idem productum, licet possint esse ab eodem producti,
 quia nullus actus product<iv>us potest terminari ad terminum alio actu productum, et
 maxime quando unus actus est naturaliter prior alio, sicut generare prior est quam spirare et
 intelligere quam velle.

Si dicas: “nunc generatio et alteratio sunt duo actu productivi, et tamen terminantur ad
 125 idem suppositum productum”, illud non valet, quia generatio principaliter terminatur ad
 productum suppositum, sed alteratio terminatur ad aliquid productum in generato, puta ad
 calorem vel aliquid tale. Cum ergo generatio Patris per se terminetur ad Filium productum, si
 spirare Patris terminetur ad idem suppositum, hoc non esset nisi quia terminatur ad aliquid
 productum in Filio generato. Sed tale non posset esse nisi relatio, ut spiratio passio. Ergo
 130 actus spirandi per se terminaretur ad relationem, quod est impossibile.

Item, aliqua quae sunt minus differentia sunt magis impossibilia in eodem supposito,
 ergo aliqua quae sunt aequae differentia cum aliis possunt esse minus impossibilia in
 eodem supposito. Consequentia patet. Probatio antecedentis: nam duae albedines minus
 differunt quam albedo et dulcedo, \et tamen duae albedines «sunt magis» impossibiles in
 135 eodem «supposito quam» albedo et dulcedo; ergo licet aequaliter differant generare et spi-
 rare sicut generari et spirari, tamen generari et spirari sunt impossibilia in eodem suppo-
 sito, non autem generare et spirare. Et ratio huius potest esse ista: quia licet communicare

¹⁸ Cf. supra ll. 9-10.

naturam modis contrariis non sit habere naturam modis contrariis, tamen naturam communicari modis contrariis est ipsam habere modis contrariis. Cum ergo generari et spirari dicantur
 140 naturam divinam communicari modis contrariis, si possent se compati in eodem supposito, tunc idem suppositum haberet eandem naturam modis contrariis, quod est inconveniens.

Et hoc est quod dicit super hoc Thomas,¹⁹ qui tamen tenet oppositum conclusionis primo *Sententiarum*, distinctione 10*, quaestione ultima,²⁰ quod quae ab alio per generationem et spirationem non possunt uni convenire, haec alteri per generationem et spirationem possunt
 145 idem convenire Et ratio sua est quia idem potest esse principium plurium diversis modis, sed una res habet tantum unum modum quo oritur ab alio, et ideo non potest una persona esse ab alia per generationem ut Filius et per spirationem ut Spiritus Sanctus. Sed haec ratio est mens Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, capitulo primo,²¹ qui dicit: “Haec itaque sola causa pluralitatis in Deo, ut Pater et Filius et Spiritus Sanctus dici non possunt de se invicem,
 150 sed alii sunt ab invicem quia duobus modis est Deus de Deo, nam quoniam Filius existit de Deo nascendo, Spiritus Sanctus procedendo, ipsa diversitate nativitatis et processionis referuntur ad invicem ut diversi et alii ab invicem.” Ecce expresse ab Anselmo quod generari et spirari sunt impossibilia in eadem persona.

Nec valet si dicas, sicut aliqui volunt dicere,²² quod posita hypothesi, ipsa diversitate nativitatis et processionis essent alii secundum rationem, non autem personaliter – contra
 155 /225v/: tunc Anselmus in suo processu faceret aequivocationem, nam cum dicit quod “Pater et Filius et Spiritus Sanctus [non] sunt alii ab invicem quia duobus modis est Deus de Deo”, certum est quod ibi accipit alietatem personalem. Ergo in consequente, immediate cum dicit, “quoniam Filius est de Deo nascendo et Spiritus Sanctus procedendo, ipsa diversitate na-
 160 tivitatis et processionis ad invicem referuntur ut alii ab invicem”, oportet quod accipiat alietatem eodem modo ut prius, scilicet personalem, aliter faceret fallaciam aequivocationis in illo modico processu, quod non est dicendum.

Item, Anselmus in eodem capitulo dicit,²³ “Supradicta relationis oppositio, quae ex hoc nascitur quod ex duobus modis est Deus de Deo, prohiberet Patrem et Filium et Spiritum
 165 Sanctum de se invicem dici, et propria singulorum aliis attribui”, facit ipsarum distinctionem personalem. Sed talis est diversitas generationis passivae et spirationis passivae, per Anselmum. Ergo etc.

Si dicas quod omnia illa dicit Anselmus, supposito cum hoc quod Spiritus Sanctus sit a Filio vel e converso, quia aliter non distingueretur personaliter, licet posset distingui secundum
 170 rationem. Unde in fine primi capituli dicit sic:²⁴ “Filius – interim ut aliam causam

¹⁹ E.g. Thomas de Aquino, *S. theol.* I, q. 36 a. 2; idem, *SCG* IV, cap. 24; idem, *De pot.*, q. 10, a. 5.

²⁰ Fortasse Thomas Aquinas, *I Sent.*, d. 10, q. 1, art. 5: “Ista autem duo <modi> non possunt uni convenire, quia una res habet tantum unum modum quo oritur ex alio, non enim idem in specie est a natura et ab arte, nec per putrefactionem et seminationem. Et ideo erit una persona quae est ab alia per generationem, et hic est Filius, et alia quae est ab alia per spirationem, et hic est Spiritus Sanctus ...”

²¹ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 179, ll. 12-17).

²² Non invenimus.

²³ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 27-30).

²⁴ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 13-17).

dicam quoniam nondum constat, quia Spiritus Sanctus de illo sit et procedat – ideo non est Spiritus, nec Spiritus Sanctus est Filius, quia Filius nascendo habet esse de Patre et Spiritus Sanctus non nascendo, sed procedendo.” Sed quod non intelligat quod per hoc solum <Filius> esset alius personaliter patet per hoc quod dicit in fine secundi capituli.²⁵ “Cum apparebit quod Spiritus Sanctus est de Filio, tunc palam erit, quia propter hoc nequit esse Filius Spiritus Sanctus”, et hoc personaliter.

Sed illud non obstat. Verum est enim quod Spiritus Sanctus est de Filio. Est etiam alia causa quare Filius non potest esse Spiritus Sanctus. Sed ex hoc non sequitur quin diversitas ex modo procedendi sufficienter distinguit Spiritum Sanctum a Filio, etiam personaliter. Et hoc expresse videtur de mente Anselmi, nam in capitulo tertio, postquam ex unitate deitatis in personis probavit quod Spiritus Sanctus est de Filio, si est de Patre, quia unus Deus est Pater et Filius, facit contra suam deductionem talem obiectionem:²⁶ “Si, quoniam unus Deus est Pater et Spiritus Sanctus, cum Filius est de Patre, sequitur eum esse de Spiritu Sancto, cum autem Spiritus Sanctus est de Patre, et idem Deus est Pater et Filius, est etiam Spiritus Sanctus de Filio.” Haec fuit deductio eius capituli. Sic obicit:²⁷ “Cum Pater gignit Filium, necesse est eum gignere Spiritum Sanctum, quia unus et idem Deus est Filius et Spiritus Sanctus. Et cum Spiritus Sanctus procedit de Patre, propter eandem unitatem deitatis Filii et Spiritus Sancti procedit etiam Filius de Patre sicut Spiritus Sanctus. Si enim unitas Dei in Filio et Spiritu Sancto non habet illam unionem, ut uterque similiter sit genitus et procedens, videtur quod non ex hoc quod unus Deus est Pater et Spiritus Sanctus, sequatur Filium esse de Spiritu Sancto aut Spiritum Sanctum esse de Filio, quoniam idem Deus est Pater et Filius, ut dicis.” Et respondet Anselmus huic obiectioni quod non est simile, sic dicens:²⁸ “Habent a Patre esse Filius et Spiritus Sanctus, sed diverso modo, quia alter nascendo, alter procedendo, ut alii sunt per hoc ab invicem. Et ideo cum nascitur unus, non potest cum eo nasci ille qui per hoc est alius ab eo, quia non similiter nascitur, sed procedit. Et non habet hic unitas illam vim consequentiae, quia personalitas obviat quae ex nativitate nascitur et processione, nam etsi per aliud non essent plures Filius et Spiritus Sanctus, per hoc solum essent diversi. Cum autem dico, ‘ex eo quod Pater est unus Deus cum Filio et Spiritu Sancto, sequitur Filium esse de Spiritu Sancto aut Spiritum Sanctum de Filio’, nulla ibi pluralitas generatur quae obviat unitati consequentiae, quia non utrumque Deo, sed alterum tantum.”

Ex hac responsione Anselmi manifeste patet quod sola disparatio nativitatis passivae et processionis passivae impedit quod idem in persona non potest gigni et spirari, aliter enim non responderet obiectioni. Et ita ratio superius posita²⁹ est confirmata, quia licet generare et spirare sint compossibilia in una persona producente, generari tamen et spirari non sunt compossibilia in persona producta. Et sic sola disparatio relationum sine oppositione relativa

²⁵ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 182, ll. 14-15).

²⁶ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 184, ll. 16-19).

²⁷ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, pp. 184, l. 19 - 185, l. 2).

²⁸ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-15).

²⁹ Cf. supra ll. 118-33, 131-41.

directe sufficit ad faciendum realem distinctionem personarum, sicut arguit opponens.³⁰

Sed contra hoc arguitur sic: quod solum est causa sufficiens, semper ipsa manente potest esse sufficiens causa. Sed dato quod Spiritus Sanctus non procederet a Filio, causa sufficiens distinctionis eorum, per te, esset diversus modus procedendi a Patre. Ergo semper esset
210 causa sufficiens, et ita nunc origo Spiritus Sancti a Filio non esset causa illius distinctionis, quod est contra Anselmum.

Dico quod illud parvum valet, nam posito quod homo non esset risibilis, adhuc sufficienter distingueretur ab asino per rationale, et tamen hoc non obstante, risibilitas est aliqua causa distinguendi hominem a bruto. Similiter, posito quod Filius non spiraret, adhuc sufficienter distingueretur filiatione a Spiritu Sancto propter diversum modum procedendi, ut
215 dictum est. Et tamen posito cum hoc secundum veritatem quod Filius spiret Spiritum Sanctum, per hoc distingueretur alio modo distinguendi a Spiritu Sancto, quia tunc esset duplex causa distinguendi a Filio. Et hoc modo videtur Anselmus procedere.

Et hoc tenendo potest dici ad rationes alterius opinionis.

220 Ad primam, cum dicitur,³¹ “posito quod Filius non spiret, tunc idem in supposito esset generatus et spiratus,” etc., dico quod non, quia licet generari et spirari non plus opponantur quam generare et spirare, sunt tamen magis impossibilia circa idem suppositum, ut dictum est, quia licet duo actus productivi possint esse ab eodem producente, non tamen possunt terminari ad idem productum.

225 Ad secundam, cum dicunt,³² “non est maior distinctio in principiatis quam in principiis nisi quia principiata important aliquam differentiam absolutam”, dico quod verum est in creaturis, quia in illis non est eadem natura singularis, sed ad diversas productiones, tales supponunt diversas naturas, sicut principia productiva, et etiam diversas naturas de quibus producunt. Et ideo in creaturis non solum est distinctio principiatorum per origines, sed per
230 naturas absolutas praesuppositas. Per hoc ad quaestionem. Verum enim dicit in creaturis, non autem in Deo, quia Deus Pater suam naturam singularem potest communicare diversis modis quasi contrariis, scilicet modo naturae et modo voluntatis, et licet idem in persona possit esse communicans istis diversis modis, non tamen potest esse idem in persona cui natura communicatur diversis productionibus, ut patet ex dictis.

235 Ad tertiam, cum dicunt³³ quod sicut duplum et album patiuntur se in eodem supposito sicut dimidium /226r/ et nigrum, dico quod verum est nisi aliud obstaret. Sed si unum suppositum in quantum duplum produceret dimidium ad quod refertur, et idem suppositum in quantum album alia productione disparata produceret nigrum, tunc esset impossibile quod dimidium et nigrum essent in eodem supposito, ut dictum est. Sic patet ad quaestionem quod
240 alia disparatio relationum in Deo sine earum oppositione directa ad invicem sufficienter posset causare distinctionem personarum.

Rationes opponentis procedunt suis viis, ut patet ex dictis.

³⁰ Cf. supra ll. 9-10.

³¹ Cf. supra ll. 35-45.

³² Cf. supra ll. 46-60.

³³ Cf. supra ll. 61-76.

Apparatus criticus

47 faciant] faciunt *ms.* || 49 principiatis] principiante *ms.* || 50 principiatis] principiante *ms.* ||
89 personalis] personaliter *ms.* || 119 distincti] distingui *ms.* || 120 producti] productae *ms.* ||
138-39 communicari] communicare *ms.* || 144 convenire] communicare *ms.* || 151 diversitate]
diversa *ms.* || 169 vel] et *ms.* || 192 dicis] dicens *ms.* || 227 sed] secunda *ms.*

ROBERTI GRAYSTANES *In primum Sententiarum*, d. 11 (q. 23)

“Sic dicendum est Spiritum Sanctum esse a Patre et Filio.”¹ Circa quam distinctionem quaero an Spiritus Sanctus distingueretur a Filio si non procederet ab eo.

<P1> Quod non: quia non procedit a Filio, et tamen distinguitur ab eo; igitur. Secunda pars patet, quia aliter non essent tres personae in divinis. Assumptum patet, quia “frustra fit per plura quod fieri potest per pauciora”; Pater sufficienter producit; igitur Filius frustra produceret.

<P1a> Confirmatur, quia idem non producitur a duobus producentibus totalibus, quia tunc produceretur ab utroque totaliter aut a neutro. Non ab utroque, quia tunc, altero non producente, non minus produceretur Spiritus Sanctus. <Non a neutro, ut patet. Igitur Spiritus Sanctus> totaliter procedit a Patre, quia ex quo est simplex et indivisibilis \ex/ quo producit

tur \a Patre/, ab ipso totaliter producit. <P1b> Confirmatur secundo, quia spiratio passio tantum convenit uni personae, igitur et spiratio actio. Consequentia patet, nam multiplicato uno relativorum, multiplicatur et reliquum. Si igitur spiratio actio multiplicatur, igitur et spiratio passio multiplicatur.

<P1c> Ad hoc est Damascenus, libro primo, capitulo 8.² “Ex Filio vero Spiritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus.”

<P2> Secundo videtur quod si non procederet a Filio, \quod non/ distingueretur ab ipso. Secundum enim Anselmum, *De processione Spiritus Sancti*, capitulo ***.³ “Unitas tenet suum consequens ubi non obviat relationis oppositio”; sed si non procederet a Filio, non opponere<n>tur, quia in divinis non est oppositio nisi originis; ubi igitur unum non originatur ab alio, inter illa nulla est oppositio.

AD OPPOSITUM: V *Trinitatis*, 17 vel 32.⁴ “Ideo Filius non est Spiritus Sanctus quia exiit \non/ quo modo datus, sed quo modo natus, et econverso, ideo Spiritus Sanctus non est Filius, quia exiit quo modo datus, sed non quo modo natus”. Sed si non procederet a Filio, adhuc exiret quo modo nunc exit, quia modum exitus non habet nisi a principio a* quo exit, <et> idem principium in nullo variatur ex /98va/ hoc quod est in Filio. Igitur si non esset in eo, vel suspenderetur in eo per impossibile, adhuc Spiritus Sanctus procederet ab eo.

Iuxta duo argumenta sunt hic DUO ARTICULI: primus an Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio; secundus, etsi non procederet a Filio, an distingueretur ab eo.

30

<Articulus primus>

Quoad primum, videtur esse controversia inter Graecos et Latinos. Nam Graeci ponunt Spiritum Sanctum esse Filii, sed negant ipsum ab ipso procedere, ut patet in multis auctoritatibus eorum.

¹ Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11 (3a ed., pp. 114-17).

² Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 8, 18 (ed. Buytaert, p. 47, ll. 328-29).

³ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-3).

⁴ Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-10), non verbatim.

- 35 Dicit tamen Lincolniensis, in quadam notula super finem epistolae *De trisagio*, quod non est controversia nisi quoad vocem.⁵ Unde dicit:⁶ “Si duo sapientes, unus Latinus et alius Graecus, uterque verus amator veritatis et non propriae dictionis, de hac contrarietate discuterent et inquirerent, pateret hanc contrarietatem non esse realem, sed magis vocalem. Alioquin ipsi Graeci vel nos Latini vere sumus haeretici. Sed quis audet hunc auctorem
- 40 Ioannem Damascenum et beatos Basilium, Gregorium Theologum, et Gregorium Nyssenum, vel Cyrillum, et consimiles patres sanctos Graecos arguere haereticos? Quis utique argueret haereticum beatum Hieronymum, Augustinum, Ambrosium, Hilarium, et consimiles Latinos?” Et ideo dicit quod forte de † maiori † “dicitur hic ‘huius’ sicut et hic ‘de illo’, qua multiplicitate subtilius discussa et intellecta, patebit horum non esse discors sententia.”
- 45 Sed quicquid sit de hoc, ex hoc Ecclesia determinavit hoc esse tenendum ut de substantia fidei, ut patet Extra,⁷ “De summa Trinitate et fide catholica”, per dominum etiam Bonifatium, capitulo primo:⁸ “Firmiter est tenendum quod Spiritus Sanctus procedit ab utroque.” Et qui vellet dicere quod discordia esset realis, sicut videtur Anselmus dicere,⁹ posset dicere quod patres Graeci non sunt haeretici, quia tempore illorum non fuit determinatum per Ec-
- 50 clesiam Spiritum Sanctum procedere ab utroque, et ideo ipsi non tenebantur explicite credere. Sed qui sunt iam Graeci et hoc non credunt, haeretici sunt, quia iam divulgatum est et determinatum per Ecclesiam, cui omnes tenentur consentire.

Istud persuadeo sic – supponendo cum Graecis quod inter personas divinas est aliquis ordo, ita quod Pater est prima persona, a quo non exeunt aequè primo Filius et Spiritus

55 Sanctus, sed primo Filius, deinde Spiritus Sanctus, ita quod Spiritus Sanctus est tertia persona – ex hoc arguo sic:¹⁰ in illo signo in quo Pater producit Spiritum Sanctum, habet Filius fecunditatem sufficientem vel principium sufficiens spirandi Spiritum Sanctum, nec habet proprietatem repugnantem productioni; igitur producit. Quod autem habet sufficiens principium producendi patet <per> illud Ioannis, 4 capitulo:¹¹ “Omnia quae habet Pater mea

60 sunt.” Igitur et si Pater habet sufficiens principium, igitur et Filius. Quod non proprietatem repugnantem, quia nulli principio sufficiens repugnat producere nisi terminus, cuius est productivum, prius producat; sed Spiritus Sanctus non prius producitur quam Filius habeat illud/ sufficiens principium. Et procedit ista ratio de principio sic sufficiens quod nullo indiget in agendo, nec per aliud potest impediri. Si enim idem calor esset/ in diversis locis, et

65 in uno approximetur calefactibile et in alio non, non oporteret illum in utroque loco calefacere. Si tamen idem calefactibile approximetur ei in utroque loco, eundem calorem in utroque loco induceret, immo contradictio esset quantum est a parte sui, stante influenza generali,

⁵ Nota quod non est diversitas inter «nos» et Graecos de processione Spiritus Sancti nisi vocalis tantum *mg*.

⁶ Robertus Grossatesta, *Notula super epistolam Ioannis Damasceni 'De trisagion'* (cod. Oxon. coll. Magdal. 192, f. 215rb); cf. Ioannes Duns Scotus, *Opera Omnia*, v. 5, p. 2. Cf. etiam Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, cap. 2 (3a ed., pp. 116-17).

⁷ Cf. X 1.1.1 (*Corpus iuris canonici*, ed. E. Friedberg, [Leipzig 1879; repr. Graz 1959], vol. 2, 5-7).

⁸ VI.1.1.1 (*Corpus iuris canonici*, ed. E. Friedberg, [Leipzig 1879; repr. Graz 1959], vol. 2, 937).

⁹ Scilicet in *De processione Spiritus Sancti*.

¹⁰ Cf. Ioannes Duns Scotus, *I Ord.*, d. 11, q. 1 (*Opera Omnia* 5, pp. 4-7, praecipue p. 4, n. 11); cf. Guillelmus de Ware, *I Sent.*, d. 9, q. 3 (codd. Vindob. Österreichische Nationalbibliothek 1424, f. 38va, et 1438, f. 29vb).

¹¹ recte: Io 16,15.

aequaliter utrobique quod in uno calefaceret et in alio non. Igitur similiter* in proposito: ex quo voluntas eadem, quae est /98vb/ sufficiens principium Spiritus Sancti (ex quaestione
70 praecedenti),¹² est in Patre et Filio prius quam Spiritus Sanctus spiretur, sequitur quod voluntas in Filio spiret.

Ad hoc sunt auctoritates Augustini <et> Anselmi in magno † merito † sed quia non admittuntur ab adversariis, ideo adduco alias de canone Bibliae. Primo Ioannis 15:¹³ “Cum venerit Paraclitus quem ego mittam vobis a Patre.” Non mitteret autem Filius ipsum nisi
75 super ipsum auctoritatem haberet. Auctoritatem non haberet nisi in communicando essentiam sibi et esse. Ab eo autem procedit a quo communicatur sibi esse vel essentia; igitur.

Sed istud faciliter refellerent adversarii, dicentes quod Salvator ubi supra loquitur de missione temporali Spiritus Sancti, sed non sequitur: ‘Misit eum temporaliter, ergo procedit ab ipso’, quia tota Trinitas dicitur misisse Filium et Spiritum Sanctum in mundum, quia opera
80 Trinitatis sunt indivisa ad extra, et tamen Filius non est a tota Trinitate, nec Spiritus Sanctus eodem modo.

Tamen an haec responsio sufficiat videbitur post ubi specialiter agetur de missione.¹⁴

Est igitur alia auctoritas Apostoli ad Galatas 4:¹⁵ “Misit Deus Spiritum Filii sui.” Non dicitur ‘Spiritus Filii’ propter consubstantialitatem, tunc enim eadem ratione diceretur ‘Filius
85 Spiritus Sancti’. Igitur propter originem, quia scilicet originatur ab eo, quod est propositum.

Item, Ioannis 4 ubi supra:¹⁶ “Ille me clarificabit quia de meo accipiet.” Nihil autem accepit Spiritus Sanctus nisi essentiam et proprietatem. Igitur \illa/ accepit a Filio. Nec valet dicere: “‘de meo accipiet’, id est ‘illud quod est meum’, id est ‘essentiam’, quamvis non de me”, quia sic posset Spiritus Sanctus dicere de Filio quod de suo acciperet. Nec potest ex-
90 poni de acceptance temporali, quia quod temporaliter accipit aliquid esse vel essentiam, mutatur, vel saltem oportet accipiens et acceptum mutari; Spiritus Sanctus non mutatur, nec etiam essentia; igitur.

<Articulus secundus: Opinio quod quaestio non est rationabilis>

95 <2.1> Sequitur de secundo articulo, ubi primo videndum an quaestio sit rationabilis. Et videtur quibusdam quod non, quia quaestio vel positio includens contradictoria non est rationabilis*; haec est huiusmodi; igitur. Maior patet, quia talis non potest sustineri, quia in ea statim includit redarguendum. Nec possunt salvari regulae disputationis, scilicet concedendo consequens et negandum repugnans, quia statim oportet concedere repugnantia quae in-
100 cluduntur in posito. Minor patet, quia oppositum cuiuslibet necessarii simpliciter includit contradictionem, quia aliter non esset impossibile \in* summa*/, quia aliter Deus posset illud

¹² Robertus Graystones, I *Sent.*, q. 22 (= d. 10), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 304-308: “An voluntas sit principium formale producendi Spiritum.”

¹³ Io 15,26.

¹⁴ Robertus Graystones, I *Sent.*, q. 27 (= d. 14), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 329-30: “Quid sit ipsa missio.”

¹⁵ Gal 4,6.

¹⁶ recte: Io 16,14; cf. supra ll. 59-60.

facere, cum posset facere quicquid non includit contradictionem; sed haec: 'Spiritus Sanctus procedit a Filio', est summe necessaria, ita quod Deus non posset facere oppositum; igitur.

<2.3> Item, hoc probatur sic: Filius habet naturam divinam communicatam sibi per generationem; sed terminus generationis praecedit terminum spirationis. Hoc enim oportet quolibet concedere, Graecum et Latinum, nam si ab uno agente procedunt duo effectus quorum unus procedit per modum intellectus et alius per modum voluntatis, sicut naturaliter actus intellectus praecedit actum voluntatis, ita naturaliter productum per intellectum praecedit productum per voluntatem. Filius igitur prius origine habet naturam divinam communicatam sibi quam communicetur Spiritui Sancto. Igitur habet sufficiens principium spirandi. Et non impeditur per proprietatem aliam, quia habet eam prius origine quam sit spiratio. Igitur ex hoc quod est Filius, habet totum requisitum ad actum spirandi. Igitur ex opposito, si non spiret, non est Filius consequentia formali. Si non est Filius, non distinguitur a Spiritu Sancto, quia distingui praesupponit esse. Igitur a primo: qui ponit Filium esse Filium et Spiritum Sanctum non procedere ab eo, ponit contradictionem. /99ra/

<2.3> Item, hoc probat *Lu*¹⁷ sic: spiratio divina non respicit unum suppositum tantum, sed essentialiter duo, unde idem est dicere Spiritum Sanctum et dicere Spiritum Patris et Filii; sed ponere Spiritum Sanctum esse Patris et Filii, et non Filii, est contradictio manifesta; igitur. Assumptum patet: per hoc enim \solum/ distinguitur a generatione quia est a duobus, generatio ab uno solum. Et etiam aliter non haberet Anselmus argumentum contra Graecos, quia posset Graecus dicere quod Spiritus Sanctus procedit a Patre solo quo modo datus, non tamen a Filio, et sic non valeret processus suus.

<Contra opinionem>

Contra istam opinionem: ex ipsa sequitur propositum, si ex hac \positione/ sequatur quod Spiritus Sanctus distinguitur a Filio et non <est> a Filio; igitur ista consequentia est bona: 'Si/ Spiritus Sanctus non procedit a Filio, igitur distinguitur \ab eo/'. Ex hoc sequitur ultra quod aliquid est in Filio distinguens ipsum a Spiritu Sancto, quod non \est/ spiratio actio. Probatio: quia si sola spiratio actio distingueret, igitur amota spiratione actione, \non distingueretur/, et tunc haec condicionalis esset falsa: 'Si non procedit a Filio, non distinguitur ab eo' \«et*» haec condicionalis «vera*»: 'Si non procedit, «distingu»itur ab ipso'/. Et ex hoc sequitur quod in Filio sit aliud distinguens quam spiratio actio. Cum ex vero non sequatur nisi verum, sequitur quod hoc est verum. Et ultra, igitur non sequitur: 'Non procedit a Filio, igitur non distinguitur ab eo', quia proceditur a negatione unius causae ad negationem habentis plures causas veritatis, ubi semper est consequens in arguendo † \rationabiliter/ †.

Posset tamen dici quod contradictoria non ponuntur hic sequi ex hoc solo quod Spiritus non est a Filio, sed ex istis duobus: Spiritus Sanctus est et non est a Filio. Quia ex hoc quod est, sequitur quod est a Filio, et ex hoc quod non est a Filio, sequitur quod non sit.

Contra: etsi sequatur in proposito, 'Spiritus Sanctus est, igitur est a Filio', non tamen ratione formali ita quod consequens sit de intellectu antecedentis. Nam ad Spiritum Sanctum esse sufficit ipsum habere sufficiens principium productivum. Utrum autem illud sit in uno

¹⁷ Forsitan Lu[n]colniensis], scilicet Robertus Grossatesta, sed non invenimus.

vel in pluribus, hoc non dicit ratio sua. Probatio: quia de ratione Spiritus Sancti est \procedere/ modo amoris; amor autem non semper procedit a duobus, sed ab obiecto tantum vel potentia, secundum contrarie opinantes; extra igitur rationem Spiritus Sancti esset esse ab uno vel a duobus. De hoc magis in tertio articulo.¹⁸

- 145 Secundo contra opinionem videtur quod «deductio*» non/ valeat*. Nam esto quod includit contradictionem Spiritum Sanctum non procedere a Filio, quamvis hoc sit verum, quia tamen non omne quod repugnat alicui repugnat ei secundum omnem rationem eius, sed potest repugnare secundum unam rationem et secundum aliam non, et ideo subducta una ratione ab illa re, quamvis illa subductio includat repugnantiam et contradictionem rei a qua
150 subducitur, quia tamen non repugnat formaliter gratia alterius rationis, sed tantum gratia materiae, ideo non obstante illa deductione, eodem modo rationalis est quaestio de alia re an conveniat sibi an non. Exemplum: homo – \in/ ratione sua formali homo includit duas rationes, unam animalitatis, alteram rationalitatis, ita quod sine neutro potest homo esse sine contradictione; et tamen posito per impossibile quod non esset rationalis, adhuc esset
155 rationalis quaestio an distingueretur a ligno. Et potest dici quod sic, nam esse lignum repugnat homini non tantum ratione rationalitatis, sed etiam ratione animalitatis. Sic in proposito, quamvis contradictionem includat Spiritum Sanctum esse et non esse a Filio, tamen posito per impossibile quod non esset ab illo, potest esse rationalis quaestio an tunc sit in Filio aliquid distinctivum* eius a Spiritu Sancto.

- 160 Confirmatur, quia Filius non tantum videtur distingui a Spiritu Sancto per spirationem, sed etiam per filiationem; igitur circumscripta altera ratione, convenit rationabiliter quaerere an alia sufficienter distinguat, sicut quia homo per animalitatem distinguitur a lapide et per rationalitatem, ideo potest rationabiliter quaeri an, si non esset <rationalis>, adhuc animal distingueretur **/99rb/** a lapide.

- 165 \3/ Confirmatur ista, quia isto modo arguunt Philosophus \et sancti. Philosophus/, I *Topicorum*,¹⁹ ut increpans eos qui, definiendo lineam rectam, dixerunt illam esse illud cuius medium [non] exit extrema, \contra quos/ dicit quod definitio non valet. Nam etiam* si linea esset infinita, adhuc esset recta, sed tunc non haberet extrema, et per consequens non competere sibi prior definitio; igitur non fuit bene data. Tamen lineam esse infinitam includit
170 contradictionem, quia tunc corpus posset esse infinitum quantum; igitur etsi* repugnat lineae infinitas, quia tamen non repugnat ei ratio rectitudinis, ideo concedendum est quod si esset infinita, adhuc esset recta. Sic in proposito: etsi Filio repugnet non spirare, quia tamen non repugnat ei ratio filiationis, ideo bene stat cum filiatione.

- \4/ Item, IV *Physicorum*, capitulo de vacuo,²⁰ dicit quod si a corpore cubito separerentur
175 omnes qualitates sensibiles, adhuc distare faceret, cum, secundum <eum>, corpus ipsum cubitum esse sine qualitate sensibili esset impossibile. Quia tamen non repugnat ei in quantum distare facit, ideo bene stant simul, secundum eum.

¹⁸ Cf. infra, praecipue II. 362-425, 459-51.

¹⁹ Recte: cf. Aristoteles, *Topicorum* VI, 11 (148b23-31).

²⁰ Cf. Aristoteles, *Physicorum* IV, 7 (214a9-12).

\5/ Item, VII *Metaphysicae*, commento* penultimo,²¹ increpat eos qui definerunt solem dicentes quod est sidus terram gyrans vel nocte absconditum, quia dicit ipse absurdum est
 180 dicere quod sol non esset si non gyraret terram; et tamen, secundum ipsum, simpliciter est impossibile solem non gyrate terram. Quia tamen hoc \non/ repugnat ei ea ratione qua sol est, \sed/ solum in comparatione ad suam causam moventem, ideo ponentes solem esse et non moveri non ponunt contradictoria, secundum Philosophum.

\6/ Item, Augustinus, V *Trinitatis*, 6 vel 13,²² dicit quod non est idem dicere Patrem esse
 185 et ingentum esse, quia si Pater non esset, tamen* ingentus esset, et tamen contradictionem includit quod non sit Pater.

Item, Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, capitulo 4,²³ probat ex intentione quod Filius in divinis non *** ideo distinguitur a Patre quia Filius habet Patrem et Pater non habet patrem, quia etsi Pater haberet patrem, adhuc non minus distingueretur a Filio, et tamen
 190 contradictio est quod Pater in divinis habeat patrem.

\7/ Item, Richardus, *De trinitate* ***.²⁴ “Si non esset nisi una persona in divinis, adhuc illa esset omnipotens”, et III *Trinitatis* 16:²⁵ “Fecunditas intellectus consistit in plenitudine sapientiae, quae esset in una persona, si esset tantum una persona in divinis”; tamen tantum unam esse personam in divinis includit contradictionem.

195 In omnibus igitur istis est deceptio. Nam praedicti auctores non arguunt ex positione impossibili, sed ex condicionali possibili, licet antecedens condicionalis sit falsum et impossibile, sicut illa condicionalis est bona et possibilis: ‘Si homo est asinus, homo est animal’, et tamen antecedens est includens contradictionem, et eo ipso quod haec condicionalis est bona, sequitur quod homo non distinguitur ab asino per animalitatem.

200

\Tertius articulus/

Ideo admittendo positionem, quamvis impossibilem, videndum est de consequentia. Et dicunt multi quod <Spiritus Sanctus> non distingueretur a Filio nisi procederet ab eo.

<Opinio Thomae, Godefridi, et Aegidii quod non, et auctoritates pro ista parte>

205

\Thomas/

<3.1> Ad hoc arguit Thomas, IV *Contra gentiles*, capitulo 24:²⁶ Omnis distinctio quae non est per materiam, qualis non est in divinis, est per aliquam oppositionem; oppositionis autem sunt quatuor genera in praedicamentis: contradictoria, contraria, relativa, et privativa; si igitur

²¹ Cf. Aristoteles, *Metaphysicae* VII, 15 (1040a28-b3); Averroes, *Metaphysicorum* VII, comm. 55 (ed. Iuntina, v. VII, ff. 203vb-204rb).

²² Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 4-6).

²³ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, pp. 186, l. 26 – 187, l. 1).

²⁴ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* III, cap. 16 (ed. Ribaillier, pp. 151-52, ll. 12-14): “... etiamsi sola una persona in divinitate esset, nichilominus plenitudinem sapientiae habere potuisset. Plenitudo autem sapientiae non potest esse sine plenitudine potentiae, sicut nec potentiae plenitudo sine plenitudine sapientiae ... Plenitudo itaque unius non potest haberi sine plenitudine alterius. Quod igitur de sapientia diximus, consequens est ut idem de potentia intelligamus. Nam si omnipotentia deesse non potest, ubi plenitudo sapientiae est, videtur utique quod plenitudo tam potentiae quam sapientiae possideri possit in singularitate personae.”

²⁵ Cf. supra n. 24.

²⁶ Argumenta 3.1-3.5a sunt de Thoma de Aquino, *SCG*, IV, cap. 24, non verbatim.

tur Spiritus Sanctus distinguitur a Filio, cum non distinguatur ab eo per materiam, oportet
 210 quod distinguitur \ab eo/ aliquo genere oppositionis. Non oppositione contradictoria tantum,
 quia per illud potest distingui non-ens ab ente. Nec oppositione contraria, cum talis oppositio
 est secundum formam; in Filio autem et Spiritu Sancto est eadem forma. Nec privativa, quia
 alterum extremum est ibi imperfectum; in proposito autem neutrum /99va/ extremum est
 imperfectum. Igitur relinquitur quod distinguuntur relative. Relatio autem in divinis non
 215 fundatur nisi super quantitatem vel super actionem et passionem. Relatio autem fundatur
 super quantitatem vel qualitatem; aut fundatur super diversam qualitatem vel quantitatem –
 ut duplum et dimidium, maius et minus, aequale et inaequale, simile et dissimile – et talis
 relatio non est in Deo, ut patet; aut super unitatem – ut aequalitas, similitudo, unitas, identi-
 tas – et ista non distinguunt personas, sed praesupponunt eas distinctas. Igitur oportet quod
 220 relatio distinguens personas fundetur super actionem et passionem, et per consequens quod
 sit relatio originis per quam una persona est ab alia, et non econverso, quod est propositum.

<3.2> Item, paternitas et spiratio non constituunt nec distinguunt personas, igitur nec
 filiatio et spiratio passio. Consequentia patet, quia tantum opponuntur paternitas et spiratio
 actio sicut filiatio et spiratio passio.

<3.3> Tertio sic: quae distinguuntur sub aliquo communi in quo conveniunt distinguun-
 tur per differentias per se pertinentes ad illud commune – exemplum: quia homo et asinus
 distinguuntur sub animali, non distinguuntur per album et nigrum, sed per rationale et irra-
 tionale, quae per se dividunt illud genus; sed Filius et Spiritus Sanctus conveniunt in hoc
 quod uterque est originaliter ab alio; igitur distinguuntur per differentias essentialiter perti-
 230 nentes ad originem, quod est propositum.

<3.4> Item, origines non distinguuntur nisi penes terminum, principium, vel subiectum.
 Penes subiectum non possunt distingui origines in divinis, cum ibi non sit subiectum neque
 materia. Neque penes terminos, cum essentia sit formalis terminus cuiuslibet originis. Si
 autem spiratio esset a solo Patre, tunc non possent distingui propter principia. Igitur nullo
 235 modo. Et si origines non distinguuntur, neque originata; igitur si Spiritus Sanctus non pro-
 cedit a Filio, sequitur quod non distinguitur ab eo.

<3.5> Item, in imagine creata verbum producit amorem, quia nihil possumus amare nisi
 illud verbo praeconciapiamus; igitur ita in imagine increata.

<3.5a> Confirmatur a multis, quia in omnibus actionibus ordinatis, terminus ad quem
 240 prius est \principium productivum/ posterioris; sed actus intellectus est naturaliter prius ac-
 tione voluntatis; igitur est principium productivum eius.

Alias rationes ponunt hic quae probant Spiritum Sanctum procedere a Filio, quas con-
 cedo \gratia/ conclusionis, quamvis forte non demonstrant.

<3.6> Item, si Filius et Spiritus Sanctus sint a Patre, oportet quod hoc sit ordine quodam;
 245 ordo autem inter Filium et Spiritum Sanctum esse non potest nisi originis; igitur. Maior pa-
 tet, quia nihil producit multa sine ordine nisi habeant materiam, quo modo faber producit

multos cultellos sine ordine, quia in materia; materia autem in Deo non est. Haec ratio et 2 et 5* ponuntur* etiam [iste] prima *Summae*, quaestione 36, articulo secundo in pede.²⁷

\Godefridus/

250 <3.7> Item, Godefridus, *Quolibet* 7, quaestione 4,²⁸ ponit eandem rationem et alias <quare> generari et spirari non sufficiunt ad distinguendum Filium a Spiritu Sancto. Probatio: ideo ista solum distinguunt quia unum est sub opposito alterius. Ideo enim generari distinguitur a spirari quia generari est cum opposito spirari, scilicet cum spirare. Probatur hoc: ideo enim spirare distinguitur a generare quia est cum generari. Ergo in proposito, si generari non esset
255 sub opposito spirari, non distingueret Filium a Spiritu Sancto.

<3.8> Item, relationes disparatae non distinguuntur ratione fundamenti, ut patet de [de] similitudine et aequalitate; sed in divinis non est distinctio per fundamentum, quia non per absolutum.

<3.9> Item, arguunt alii sic:²⁹ quae per relationem distinguuntur \per relationem referuntur/, nam relativi est proprium referre, distinguere vero \est/ commune sibi et aliis; 260 sed si Spiritus Sanctus non esset a /99vb/ Filio, non referretur ad illum; igitur.

<3.10> Item,³⁰ unum oppositum existens in alio non distinguit illud in quo existit nisi ab ipso in quo est suum oppositum. Exemplum: albedo existens in Sorte non distinguit illum nisi ab illo in quo est nigredo. Igitur relatio spirationis in Spiritu Sancto non distinguit illum
265 nisi ab ipso in quo est eius oppositum, spiratio scilicet actio; igitur si non esset in Filio, non distingueret illum ab ipso.

<Aegidius>

<3.11> Item, arguunt alii, ut Aegidius:³¹ relatio dupliciter accipitur, secundum esse scilicet et secundum quiditatem. Aut igitur relatio in divinis distinguit supposita primo modo vel
270 secundo. Non primo modo, quia tunc transit in essentiam. Si secundo modo, cum illo modo solum respiciat suum oppositum, igitur solum distinguit a suo opposito, et per consequens propositum.

<Auctoritates pro ista parte>

<3.12> Ad hoc sunt auctoritates: primo Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, capitulo
275 4, loquens de Spiritu Sancto et Patre, dicit sic:³² “Neque per hoc intelligi potest a Patre esse alius quia est Spiritus Patris, si de hoc non habet esse.” Igitur eadem ratione non potest intelligi esse alius a Filio quia est Spiritus eius, nisi etiam sit ab eo.

²⁷ Argumenta 3.2, 3.5, et 3.6 sunt de Thoma de Aquino, *S. theol.* I, q. 36, a 3, Resp. non verbatim.

²⁸ Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, pp. 287-99, praecipue pp. 290-2).

²⁹ Non invenimus.

³⁰ Cf. Thomas de Aquino, *De pot.*, q. 10, a. 5, Sed contra, arg. 5 et 6; cf. etiam Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. Friedman, *CIMAGL* 72 [2001], p. 146, ll. 223-33).

³¹ Cf. praecipue Aegidius Romanus, *I Sent.*, d. 33, prin. 1, q. 3 (ed. Venetiis, 1521, ff. 171rb-2vb); etiam idem, *I Sent.*, d. 11, prin. 1, q. 3 (ed. Venetiis, 1521, f. 65raD-bG) et *Quodl.* I, q. 6 (ed. Venetiis, 1502, f. 5ra-b).

³² Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 187, ll. 7-8).

<3.13> Item, parvum ante finem libri, capitulo 24.³³ “Patet igitur, sicut supra promisi, praeter hoc quod Filius existit nascendo, Spiritus Sanctus procedendo, hac quoque causa,
 280 quia Spiritus Sanctus est de Filio, eosdem de invicem non posse dici, et propter hoc solum.”

Similiter, Anselmus ubi prius, capitulo ***, arguit sic:³⁴ Si Pater est unus Deus et Filius est Deus et Spiritus Sanctus Deus et uterque Deus de Deo, aut igitur Filius erit de Spiritu Sancto, vel econverso, Spiritus Sanctus de Filio. Non Filius de Spiritu Sancto; igitur econverso. Qui autem hanc conclusionem negat, sive ut possibilem sive ut impossibilem, necesse
 285 est ipsum negare alteram praemissarum, aliter non valeret ratio Anselmi.

Haec sunt quae maxime movent pro ista parte.

<Opinio opposita Ioannis Duns Scoti>

Pro parte tamen opposita sunt rationes magis evidentes et auctoritates aequae expressae et in maiori numero. Et ideo videtur* reverendis patribus Graecorum exhibenda \reverentia*/ non
 290 imponendo eis tantam et tam expressam haeresim, ut negarent* tertiam personam in divinis, cum multi eorum, ut Damascenus, in multis locis expresse fatea<n>tur Trinitatem personarum, ut patet intuitu scripta sua, et tamen nega<n>t Spiritum procedere a Filio. Nec est verisimile quod tam ingeniosos et scientes et veritatis inquisitores lateret si ita intrinsece et necessario sequitur: ‘Non procedit ab eo, igitur non distinguitur’.

Contra tamen praedictam viam arguo sic per rationem quae videtur mihi demonstratio. Et
 295 est Ioannis Scoti in quaestione ista:³⁵ Eodem quo aliquid constituitur in esse tali et distincto, eodem distinguitur a quocumque alio non habente tale esse. Et addo “in esse tali et distincto” propter divinas personas quae alio constituuntur in esse et alio distinguuntur ab invicem, quia essentia sunt et relationibus distinctae, tamen per relationes constituuntur in esse distincto. Istud nullibi invenitur nisi in personis divinis, quia in omni alio distinguitur forma in
 300 his in quibus est. Sic igitur intellecta, maior est vera. Sed Filius constituitur in esse Filii et distincto per filiationem; igitur per filiationem distinguitur ab omni quod non \est Filius/. Igitur si per impossibile non esset spirans, adhuc per filiationem distingueretur a Spiritu Sancto. Minorem suppono nunc et declarabitur distinctione 26.³⁶

Respondetur primo quod maior non est vera, quia³⁷ “formali constitutivo non distinguitur aliquid a quocumque alio, sed tantum ab illo cum quo maxime convenit.” Exemplum: rationalitas /100ra/ est formale constitutivum hominis, et tamen per rationalitatem non distin-
 305 guitur homo a lapide, sed per animalitatem. Per rationalitatem vero distinguitur tantum ab asino et aliis animalibus. Sic in proposito, Filius convenit cum Patre in spiratione activa, et
 310 ita maxime convenit cum Patre. Et ideo a Patre distinguitur per formale suum constitutivum,

³³ Anselmus, *De processione* 15 (ed. Schmitt, v. 2, p. 215, ll. 28-30).

³⁴ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 11-28), non verbatim.

³⁵ Cf. Ioannes Duns Scotus, *I Ord.*, d. 11, q. 2 (*Opera Omnia*, v. 5, pp. 16-19; *I Lect.*, d. 11, q. 2 (*Opera Omnia*, v. 17, pp. 140-43).

³⁶ Robertus Graystones, *I Sent.*, q. 30 (= d. 26), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 371-80: “Utrum personae divinae constituentur per relationes originis.”

³⁷ Cf. Ioannes Duns Scotus, *I Ord.*, loc. cit. (p. 17, ll. 8-18); *I Lect.*, loc. cit. (p. 131, n. 35); Thomas de Suttona, *Quaestiones Ordinariae*, q. 9, Resp. (ed. J. Schneider, Monaco 1977, pp. 277, l. 250 - 249, l. 288).

scilicet per filiationem. Sed a Spiritu Sancto, cum quo minus convenit, non distinguitur filiatione, sed tantum spiratione activa.

Haec responsio etiam nullo modo valet. Nam per formale constitutum distinguitur sufficienter constitutum ab omni eo cui non convenit formale constitutum. Nam non est alia
 315 ratio quare distinguitur hoc ab illo nisi quia hoc convenit huic et non illi. Si primo convenit, primo distinguitur. Si secundo vel per accidens conveniat, eodem modo distinguitur. Sed rationale convenit homini et non lapidi. Igitur per rationalitatem sufficienter distinguitur homo a lapide. Non igitur solum per animalitatem distinguitur, vel igitur non tantum distinguitur ab animali irrationali per rationalitatem.

320 Confirmatur ista ratio, quia in omni genere causalitatis est illa causa sufficiens, qua posita, remoto quocumque alio, ponitur effectus. Igitur et illa est causa sufficiens distinguendi, qua posita, remoto quocumque alio, adhuc distinguitur. Nam impossibile est quod \rationalitas/ sit, sive ponatur animal sive non ponatur, nisi distinguit a lapide. Igitur falsum accipit in exemplo suo. Et potest reduci ad propositum: cum filiationem convenire Spiritui
 325 Sancto sit impossibile, et convenit Filio sive spiret sive non spiret, quia si non spiret, adhuc esset Filius. Quo modo dicit Augustinus de Patre, V *Trinitatis*, 6 vel 13,³⁸ quia si non generasset, adhuc esset ingenitus, eodem modo potest dici quod, si non spirasset, adhuc esset Pater. Et eodem modo de Filio, quia si non spirasset, adhuc esset Filius. Igitur filiatio sufficienter distinguit Filium a Spiritu Sancto.³⁹

330 Item, etiam si exemplum suum⁴⁰ esset verum, adhuc non esset ad propositum. Nam etsi homo distingueretur a lapide per animalitatem et non per rationalitatem, homo non foret nisi quia animalitas esset de intrinseca ratione hominis. Nam sicut homo et quaelibet res est per principia sua intrinseca, ita per illa est una et distincta. Cum igitur spirare \non/ sit de intrinseca ratione Filii, quia posset manere Filius \etsi/ per impossibile non esset spirans, igitur
 335 sequitur quod non primo distinguitur per spirare a Spiritu Sancto. Igitur primo distinguitur filiatione. Igitur sufficienter, alio per impossibile amoto.

Item, ratio⁴¹ est ad oppositum. Sicut enim quia Filius convenit cum Patre in spiratione activa, ideo distinguitur ab eo per formale constitutum, scilicet filiationem, igitur, cum Filius conveni<a>t cum \Spiritu Sancto/ per hoc quod uterque est <ab> alio, sequitur quod a
 340 Spiritu Sancto distinguitur [a] formali constitutivo, et per consequens filiatione.

Item, non est maior unitas inter Patrem et Filium quam inter Filium et Spiritum Sanctum, quia ibi nec maius aut minus, et omnes personae unus Deus. Igitur si, quia Filius convenit cum Patre, distinguitur ab eo formali constitutivo, eadem ratione distingueretur eodem constitutivo a Spiritu Sancto.

³⁸ Cf. Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 4-6).

³⁹ *Hoc loco signum A positum est cui correspondet A f. 102rb cum textu sequenti: "Si autem esset Pater, etsi non spiret, nec esset Pater nisi haberet Filium. Igitur foret Filius etsi Pater non spiraret. Igitur et Pater foret Pater etsi Filius non spiraret – haberet tamen Filium. Ex quibus sequitur propositum."*

⁴⁰ Cf. supra ll. 306-09.

⁴¹ Cf. supra ll. 305-12.

345 Exclusa autem ista responsione, potest confirmari ratio sic. Relatio vel proprietas quae ex formali ratione sua repugnat Spiritui Sancto, ipsa sola, excluso quocumque alio, sufficienter distinguit habentem illam a quocumque alio [subiectum includit praedicatum]. Sed filiatio ex formali ratione sua repugnat Spiritui Sancto. Igitur excluso /100rb/ omni illo quod non est de formali ratione eius, adhuc distingueret. Sed spiratio actio non est de formali ratione filiationis; igitur ipsa exclusa per possibile vel impossibile, adhuc distingueret filiatio. Quod autem filiatio ex formali ratione sua repugnat Spiritui Sancto probo: quia filiatio in divinis determinat sibi necessario spirationem activam – hoc tu concedis – igitur determinat sibi illam per rationem formalem propriam, non per rationem spirationis. Quicquid enim determinat sibi aliquid determinat sibi illud per rationem sibi propriam et non per rationem illius 355 quod determinatur, sicut homo non determinat sibi risibilitatem per rationem risibilitatis, sed per rationem suam propriam. Filiatio igitur in divinis per rationem suam formalem propriam determinat sibi spirationem activam. Sed eodem formaliter quo aliquid determinat sibi unum oppositorum, repugnat sibi reliquum, contradictoria enim habent referri ad idem et secundum idem. Igitur filiatio secundum suam rationem formalem repugnat Spiritui Sancto. Si 360 igitur secundum positionem Graecorum, Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, adhuc distingueretur a Filio.

Aliter respondetur ad rationem primam et ad istam \confirmationem/:⁴² quia si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non spiraretur nec esset, quia spiratio necessario est a duobus, ita quod contradictio est quod sit spiratio et non a duobus. Et ideo si non procederet 365 a Filio, non distingueretur ab eo, quia non esset.

CONTRA: haec responsio non sufficit, quia accipitur quasi per se notum – et non probatur – quod spiratio significat actionem formaliter egredientem a duobus, et istud negatur in principio a Graecis, quia dicunt Spiritum Sanctum esse a solo Patre et non per generationem, quia negant ipsum esse Filium. Igitur accipere contra eos hoc quod ipsi in principio negant 370 est vanum et plana petitio principii. Igitur responsio nulla, quia quaestio ista non est mota nisi ut Graeci convincantur concedere hoc quod negant. Unde Anselmus in principio *De processione Spiritus Sancti* dicit sic:⁴³ “His quae Graeci credunt et confitentur pro certissimis argumentis ad probandum quod non credunt, utar.” Unde si ista esset per se nota: ‘Actus spirandi non est nisi a duobus’, ad quid fecisset Anselmus illum librum, ut videtur in vanum?

375 \2/ Item, et de spirati ratione non videtur esse aliud nisi procedere quo modo datus et non quo modo natus, ut acceptum est ab Augustino, arguendo ad oppositum quaestionis.⁴⁴ Et accipietur post ab Anselmo.⁴⁵ Procedere autem quo modo datus est procedere per modum amoris. Amorem autem \necessario/ procedere a duobus non est per se notum, cum hoc multi negent, quia multi ponunt ipsum esse ab objecto solum, multi a potentia, \secundum/ paucos 380 ab utroque. Ergo hoc non est per se notum. Unde si quaereretur an, si amor \non/ procederet

⁴² Cf. supra II. 295-304, 313-61.

⁴³ Anselmus, *De processione I* (ed. Schmitt, v. 2, p. 177, II. 15-17).

⁴⁴ Cf. Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 222, II. 9-10); cf. supra II. 22-24.

⁴⁵ Cf. infra II. 417-44.

a cognitione, utrum distingueretur ab ea, esset rationabilis quaestio, et posset bene sustineri quod sic. Igitur sic in proposito.

\3/ Propterea, in hoc non distinguuntur generari et spirari quia generari est ab uno, spirari a duobus, quia generari communiter* est a[b] duobus, nam⁴⁶ “homo generat hominem et
385 sol”, et pater et mater concurrunt* ad generationem prolis. Unde plures ponunt generationem esse a duobus quam spirationem. Igitur spirationem esse a duobus non est per se notum.

\4/ Item, non videtur <magis> esse de formali ratione spirationis esse a duobus quam de formali ratione creationis est esse a tribus. Sed actus creandi posset esse ab una persona
/100va/ absoluta, si esset. Igitur. † ... † Maior probatur, quia actus ille qui ex formali ratione
390 sua determinat sibi esse a duobus non potest communicari alicui nisi a duobus, et voco “communicari” formaliter quando communicans habet penes se formaliter quod communi-
cat; actus autem spirandi communicatur a Patre Filio; igitur. Maior patet, quia impossibile est aliquid communicare aliquid alicui nisi habeat in potestate sua activa vel communicativa illud quod communicat. Si igitur actus spirandi non est nisi in potestate duorum, non potest
395 communicari nisi a duobus. Minor probatur – quamvis sit certa omnibus – per Augustinum \multis locis/ XV *Trinitatis*, capitulo ***.⁴⁷ “Spiritus autem Sanctus non a Patre procedit in Filium et a Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul ab utroque procedit, quamvis hoc Pater Filio dederit, ut quemadmodum de se, ita quoque de illo procedat.” Ecce expresse quod procedere Spiritum Sanctum est communicatum Filio a Patre. Unde sequitur
400 statim post:⁴⁸ “Sicut Pater, cum habeat vitam a semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso, sic dedit vitam procedere a semetipso, sicut procedit de illo.”

\5/ Item, XV *Trinitatis*, 17 vel 49:⁴⁹ “Spiritus Sanctus principaliter procedit a Patre.” Et dat causam: “Ideo”, inquit, “addidi ‘principaliter’ quia de Filio Spiritus Sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit non iam existenti et nondum habenti.” Et procedit
405 istud argumentum directius contra Lu,⁵⁰ qui ponit omnem actum \communicatum/ a Patre Filio prius elici a Patre quam a Filio, alioquin arguit ipse quod \tunc/ plus esset in Filio quam praefuit in Patre, contra Augustinum, XV *Trinitatis*, 14 vel 35:⁵¹ “Pater scilicet genuit Verbum aequale sibi per omnia.” Non enim seipsum perfecte et integre se dixisset si aliquid minus vel amplius esset in eius Verbo quam in seipso.

410 Confirmatur istud, quia si spiratio ex ratione formali sua esset a duobus, sequeretur quod Pater posset \in plura/ producto Filio quam non producto, quia in productionem Spiritus Sancti. Et sic per productionem Filii fieret Pater magis potens prout potentia respicit producibile pro termino. Consequens non videtur verum. Sicut enim Pater per productionem Filii non fit potens creare, ita nec potens spirare. Consequentia patet, quia eo modo quo Pater

⁴⁶ Aristoteles, *Physicorum* II, 194b13.

⁴⁷ Augustinus, *De trinitate* XV, 27, 48 (CCSL 50a, p. 530, ll. 28-32).

⁴⁸ Augustinus, *De trinitate* XV, 27, 48 (CCSL 50a, p. 530, ll. 34-36).

⁴⁹ Augustinus, *De trinitate* XV, 17, 29 (CCSL 50a, p. 503, l. 56 - 504, l. 60).

⁵⁰ Forsitan Lu[n]colniensis], scilicet Robertus Grossatesta, sed non invenimus.

⁵¹ Augustinus, *De trinitate* XV, 14, 23 (CCSL 50a, p. 496, ll. 8-10).

415 et Filius ponuntur unum principium Spiritus Sancti, ponuntur tres personae unum principium creaturae. Patet XV *Trinitatis*, 14* vel 34.⁵²

Ad hoc est totus processus Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, capitulo primo in fine.⁵³ “Filius” inquit, “ut interim aliam causam [non] dicam, quoniam nondum constat quod de illo Spiritus Sanctus procedat – ideo non est Spiritus Sanctus, nec econverso Spiritus
420 Sanctus est Filius, quia Filius nascendo habet esse a Patre, Spiritus vero Sanctus non nascendo, sed procedendo.” Nihil potest dici expressius quod \alia/ sit causa distinctionis quam quod una persona sit ab alia. Et isti \auctoritati/ nititur secunda ratio Scoti in quaestione praedicta,⁵⁴ quia una persona non potest procedere distinctis emanationibus; <sed> generare et spirare distinguuntur sive sint ab uno sive a duobus; igitur. Sed de ista ratione* magis
425 patebit in quaestione de distinctione emanationum.⁵⁵

Item, capitulo secundo, ostendens quomodo “unitas non amittit suum consequens”,⁵⁶ ut quicquid convenit uni personae, in quantum Deus est, conveniat alteri, in quantum Deus est, et quare amittit suum consequens, sic arguit*.⁵⁷ quoniam Filius est Deus, “vult unitatis Dei consequentia, ut Pater et Spiritus Sanctus sit Filius.” Et respondet: “Sed Pater, de quo est
430 Filius, non potest esse qui de se est. Spiritus vero Sanctus, qui de Patre \est procedendo, non est ille qui de Patre/ est nascendo.” Et post:⁵⁸ /100vb/ “Cum autem apparebit quod Spiritus Sanctus est de Filio, tunc quoque palam erit quod propter hoc nequit esse Spiritus Sanctus Filius.” Ergo duae sunt causae quare Spiritus Sanctus non est Filius, una iam manifesta et alia nondum manifesta. Sed investiganda est manifesta, quia Spiritus Sanctus est a Patre
435 procedendo, Filius nascendo – investiganda quia Spiritus Sanctus est a Filio.

Item:⁵⁹ “Habent esse a Patre utique Filius et Spiritus Sanctus, sed diverso modo, quia alius nascendo, alter procedendo, ut alii sint \per/ hoc ab invicem, ut dictum est. Et ideo, cum nascitur unus, non potest cum illo nasci ille qui per hoc est alius ab illo quia non similiter nascitur, sed procedit. Et cum unus procedit, nequit ille procedere simul qui per illud est
440 alius ab illo quia non similiter procedit, sed nascitur. Et ideo non habet hic unitas illam vim consequentiae, quia pluralitas obviat quae ex nativitate nascitur et processione. Nam etsi per aliud non essent plures Spiritus Sanctus et Filius, per hoc solum essent diversi.” In hoc quod dicit, “Si \non/ essent <per> aliud”, in hoc innuens aliam causam quam prius investigat, quia scilicet Spiritus Sanctus est a Filio.

⁵² Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 223, ll. 33-37): “Ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum principium sicut unus creator et unus dominus.”

⁵³ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 13-17).

⁵⁴ Scotus non allegat expliciter auctoritatem istam, sed cf. Ioannes Duns Scotus, I *Ord.*, d. 11, q. 2, ratio ex distinctione emanationum (Opera Omnia, v. 5, pp. 19-21, nn. 46-48); idem, I *Lect.*, d. 11, q. 2 (Opera Omnia, v. 17, pp. 143-45, nn. 39-47).

⁵⁵ Robertus Graystones, I *Sent.*, q. 26 (= d. 13), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 322-29, 98-101: “Utrum spirare sit generare, et hoc est inquirere utrum Spiritus Sanctus sit generatus.”

⁵⁶ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-3).

⁵⁷ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 182, ll. 7-10).

⁵⁸ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 182, ll. 14-15).

⁵⁹ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-11).

445 Nota hic pro primo argumento quod iam Filius non est Spiritus Sanctus quia nascitur, igitur filiatione vel nativitate distinguitur a Spiritu Sancto. Hoc tenet Thomas, parte prima, quaestione 36, articulo 2, in responsione ad ultimum argumentum,⁶⁰ sic “quod Spiritus Sanctus distinguitur personaliter a Filio in hoc quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc quod Filius est solus a Patre, Spiritus Sanctus a
450 Patre et Filio, non aliter”, ut dicit, “processiones [non] distinguuntur.”

CONTRA istam responsionem sunt omnes auctoritates praedictae,⁶¹ ut patet intuenti.

Item, et processus Anselmi non valeret, data ista responsione, nam supra, capitulo primo, dixit quod⁶² “unitas non tenet suum consequens ubi obviat relationis oppositio.” Frustra igitur obicit sibi ipsi tunc capitulo isto quod Spiritus Sanctus est Filius, quia uterque est Deus,
455 si Spiritus Sanctus de ratione sua formali esset a Filio. Tunc enim prius fuisset haec obiectio soluta. Unde si procedere et generari non distinguerentur nisi per hoc quod una est ab una et alia a[b] duabus, tunc frustra toti<e>s obiceret sibi eandem objectionem, quia eadem foret obiectio \posita/ in istis omnibus causis* et eadem responsio omnino.

Item, XV *Trinitatis*, 27 vel 70*:⁶³ “Difficillimum est generationem a processione distinguere”, quod non esset verum secundum praedicta. Nam statim occurrit* cuicumque intellectui quod processio ab uno tantum et processio a duobus naturaliter distinguuntur.
460

Item, Anselmus, versus finem libri contra Graecos,⁶⁴ accipit istam: “aut Filius procedit a Spiritu Sancto aut econverso Spiritus Sanctus a Filio.” Igitur haec est consequentia bona: ‘Spiritus Sanctus non procedit de Filio, igitur Filius de Spiritu Sancto’. Sed si bene sequeretur, ‘Spiritus Sanctus non procedit a Filio, igitur non distinguitur ab eo’, non valeret praedicta consequentia, quia Filius non procederet a Spiritu Sancto nisi distingueretur ab eo.
465

Item, ibidem versus finem:⁶⁵ “Patet quod supra praemissi praeter hoc quod Filius nascendo existit et Spiritus Sanctus procedendo, hac quoque causa, quod Spiritus Sanctus est de Filio, eos de invicem non posse dici.” Igitur alia est causa distinctionis inter Filium et Spiritum Sanctum quam processio Spiritus Sancti de Filio.
470

Item, ad principale⁶⁶ arguo sic: si solus Filius spiraret et non Pater, adhuc Spiritus Sanctus distingueretur a Patre, et non per directam oppositionem ad eum, sed tantum per disparatam. Igitur a simili in proposito, quamvis Spiritus Sanctus procederet a **101ra** solo Patre, adhuc distingueretur a Filio.

475 Sed respondet Godefridus⁶⁷ quod consequentia non valet, quia etsi Spiritus Sanctus procederet a solo Filio immediate, tamen a Patre procederet mediate, et ita esset ab eo per originem, quamvis non immediate, et per consequens posset distingui ab eo. Sed sic non est in proposito, quia si a solo Patre procederet, nullo modo originaretur a Filio.

⁶⁰ Thomas de Aquino, *S. theol.* I, q. 36, a. 3, ad 7, verbatim.

⁶¹ Cf. supra II, 366-444.

⁶² Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-3).

⁶³ Augustinus, *De trinitate* XV, 27, 48 (CCSL 50a, p. 529, l. 3).

⁶⁴ Anselmus, *De processione* 15 (ed. Schmitt, v. 2, pp. 215, l. 31 – 216, l. 1).

⁶⁵ Anselmus, *De processione* 15 (ed. Schmitt, v. 2, p. 215, ll. 28-30).

⁶⁶ Scilicet, an Spiritus Sanctus distingueretur a Filio, si non procederet a eo.

⁶⁷ Cf. Godefridus de Fontibus, *Quodl.* IV, q. 7 (Les Philosophes Belges, v. 3, pp. 290, 297-98).

Contra: haec responsio nulla est. \Quando enim dicit/ quod Spiritus Sanctus distinguere-
 480 tur a Patre per originem, aut intelligit quod distinguitur per originem a Patre, quia scilicet
 originaretur a Patre, quamvis mediante Filio, et tunc accipit oppositum positi, quia positum
 est, quamvis per impossibile, quod Spiritus Sanctus \solum/ originetur a Filio, ita quod nullo
 modo a Patre; si intelligat alio modo quod distingueretur a Patre per originem, non quia
 originatur a Patre, sed quia originatur a Filio qui originatur a Patre: tunc Spiritus Sanctus
 485 nullam oppositionem haberet ad Patrem, sed solum ad Filium a quo originatur. Procedit per
 positum: igitur solum distingueretur a Patre per relationem disparatam, quia ipse constituitur
 spiratione passiva, et Pater paternitate. Eadem ratione in proposito: quia Filius constituitur
 filiatione et Spiritus Sanctus spiratione passiva, etsi non esset alia causa, adhuc distinguer-
 entur.

490 Item \ad principale/, vis spirativa in Patre tantum distinguitur a vi generativa in Patre
 quantum distinguitur a vi spirativa in Patre et Filio, et econverso, quia eadem vis utrobique.
 Si igitur vis spirativa in Patre et Filio sit sufficiens principium producendi personam dis-
 tinctam a Filio, igitur et in solo Patre erit sufficiens principium. Igitur si a vi spirativa in
 Filio non procederet Spiritus Sanctus, adhuc a vi spirativa in Patre posset procedere.

495 Confirmatur ista ratio, quia non est alia differentia inter vim spirativam in Patre tantum
 et ut est in Patre et Filio nisi ut est in Patre et Filio est sub duabus relationibus oppositis, et in
 Patre non; sed istae relationes oppositae nullo modo se habent ad processionem Spiritus
 Sancti, nec sicut* formale principium nec sicut* totale, ex distinctione 7,⁶⁸ ergo si ista vis ut
 in Patre et Filio posset in tale productum, igitur et in Patre solum.

500 Pro ista opinione facit Richardus, IV *Trinitatis*, 13 et 15.⁶⁹ Quaere ibi.

\Opinio propria/

Ideo videtur mihi dicendum quod, posito per impossibile, quod scilicet Filius non spiraret,
 \adhuc/ Spiritus Sanctus distingueretur ab eo.

<Ad rationes Thomae, Godefridi, et Aegidii>

505 <~3.1> Ad rationes in contrarium. Ad primam Thomae, cum dicitur, "Omnis distinctio quae
 non est per materiam est per aliquam oppositionem", hoc in principio est impossibile apud
 me. Si enim essent duo angeli in eadem specie, distinguerentur et per nullam oppositionem,
 nec per materiam. Per nullam materiam patet. Nec per oppositionem aliquam patet
 \distinguendo*/ quod per nullam nisi contradictoriam, et talis oppositio bene sequitur ad
 510 distincta, sed non distinguit formaliter distinctio. Alia probatio: quia alter[i]um contradicto-
 riorum est negatio pura, et negatio, quamvis dicatur de obiecto, non tamen est aliquid eius
 sicut constitutivum eius. Lapis etiam distinguitur ab homine et per nullam oppositionem,
 sicut nec per materiam, quia materia distinguitur a materia et non per oppositionem con-
 trariam, et forma a forma et non per aliquam oppositionem, quia forma lapidis et hominis
 515 non opponuntur. Nec per materiam: dicere enim quod haec forma distinguitur ab ista \vel>

⁶⁸ Robertus Graystones, I *Sent.*, q. 18 (= d. 7), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 280-88: "An principium formale actionis notionalis in divinis immediate sit essentia."

⁶⁹ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* IV, 13 (ed. Ribaillier, pp. 175-76); IV, 15 (ed. Ribaillier, pp. 177-78).

haec* materia distinguitur ab/ <ista> non est aliud quam dicere quod iste homo distinguitur ab isto, et iste asinus ab isto, quod nihil est. Unumquodque enim formaliter distinguitur seipso a quocumque. Et hoc magis patebit <in> \secundo/, ubi de hoc habebitur specialis quaestio.⁷⁰ Dico tunc quod, retenta hypothesi, sufficienter distinguitur per proprietates personales constitutivas personarum. Nec oportet inquirere aliam causam.

<~3.2> Ad secundum, quod est directe contra hoc, quia tunc “paternitas et /101rb/ [et] spiratio actio non distinguerent personas”, quia disparatae sunt sicut spiratio passio et filiatio – negatur consequentia, quia non omnia quae aequaliter distinguuntur et disparantur sunt aequae impossibilia in eodem. Nam magis distinguuntur et disparantur albedo et dulcedo
525 quam duae albedines, et tamen duae albedines non possunt esse in eodem subiecto, albedo et dulcedo bene possunt. Igitur a simili in proposito non valet: ‘tantum disparantur generare et spirare sicut generari et spirari, igitur sicut generari et spirari non compatiuntur se in eodem supposito, igitur nec generare et spirare’. Et ratio potest esse quia, licet naturam communicare contrariis modis non sit ipsam habere contrariis modis, tamen naturam communicari
530 contrariis modis est ipsam habere vel haberi contrariis modis. Cum igitur generare et spirare dicant naturam communicari contrariis modis, si se compaterentur in eodem supposito, tunc idem suppositum haberet eandem naturam modis contrariis, quod est impossibile. Sed si generare et spirare essent in eodem supposito, non sequitur istud nec aliud. Manifestum, et hoc est quod communiter dicitur: quod non requiritur tanta distinctio in principio sicut in
535 principiatis, quia idem principium potest esse plurium et diversimode productorum, sed idem non potest esse diversimode productum.

<~3.3> Ad tertium, cum dicitur quod “Filius et Spiritus Sanctus conveniunt in hoc quod uterque est originaliter ab alio”, conceditur. Et cum infertur, “igitur distinguuntur per aliquid per se pertinens ad rationem originis”, conceditur. Sed non sequitur ultra, “igitur unus originatur ab alio”, sed sufficit quod uterque \eorum/ originatur a tertio et quod per illas origines sufficienter distinguuntur. Exemplum: pater et dominus in hoc communi quod est relativum conveniunt, et distinguuntur* per aliquid per se pertinens ad genus relationis, sed non sequitur ex hoc quod pater et dominus ad invicem referuntur.

<~3.4> Ad quartum, cum dicitur, “origines non distinguuntur nisi penes terminum, subiectum, vel principium”, haec est falsa. Nam origo per se distinguitur formaliter a quocumque alio, sicut et quaelibet alia res.

Et si dicis quod etsi origo seipso formaliter distinguatur, non tamen distinguitur nisi sit distinctio in aliquo istorum – patet discurrendo –, dico quod † in terminis numquam est sine aliquo istorum. Et ratio est quia ibi formaliter terminus multiplicatur in termino et in principio † et ubi est distincta origo, ibi est distincta forma et distinctus terminus. In divinis vero sufficit quod terminus totalis sit distinctus, sicut et tu dicis quod in principio sufficit distinctio totalis principii, nam principium formale non distinguitur.

⁷⁰ Robertus Graystones, *II Sent.*, q. 11, cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 468-71, 627-8: “An Deus possit facere duos angelos in eadem specie.”

<~3.5> Ad quintum, cum dicitur, "In imagine creata verbum producit amorem", concedo, quamvis hoc sit contra eos, quia ponunt obiectum solum causare amorem,⁷¹ et per concedo
 555 sequens amor non procedit a duobus in creaturis. Et ita concedo quod Spiritus Sanctus procedit a Filio Verbo, sed dico quod si per impossibile non procederet ab eo, adhuc distingueretur, sicut si amor noster solum procederet a sola voluntate, adhuc distingueretur a verbo nostro.

<~3.5a> Ad confirmationem, cum dicitur, "In omnibus actionibus ordinatis, terminus
 560 prior est principium posteriorum", quamvis hoc concludat verum, scilicet quod Spiritus Sanctus procedit a Filio Verbo, tamen est in se falsum. Nam generatio substantialis formae praesupponit alterationem, et tamen terminus alterationis non est principium generationis substantiae.

Item, illuminatio medii praesupponit motum localem, et tamen terminus motus localis
 565 non est principium illuminationis, quia terminus motus localis est ubi, quod non est causativum luminis. Multae aliae sunt positae*, sed haec sufficiunt. Concedo igitur, ut ratio /101va/ probat, quod Verbum producit Spiritum Sanctum. Sed de hoc non est sermo, sed si \non/ produceret, an \tunc/ distingueret. Nec probat ista ratio quod non.

<~3.6> Propter praedicta patet ad sextum. Concedo enim quod Pater producit Filium et
 570 Spiritum Sanctum ordine quodam, et ideo inter producta est ordo originis, non quod unum sit ab alio, sed quod quamvis utrumque procedat a tertio, tamen unum prius et aliud posterius.

<~3.7> Ad septimum, cum dicitur, "Generari et spirari ideo solum distinguunt quia unum est sub opposito alterius", nego ly 'solum', quia seipsis distinguerentur quocumque alio per impossibile amoto, immo Filio aequae primo secundum naturam suam repugnat spiratio passio sicut convenit spiratio actio.
 575

Ad probationem, cum dicitur quod "generare et spirare non distinguuntur nisi quia spirare est cum opposito generare", dico quod non est verum, quia si non esset cum opposito \eius/, adhuc distinguerentur. Probatio: ut Augustinus probat V *Trinitatis*, 6 vel 13,⁷² quod non est idem dicere Patrem esse et ingenitum esse, quia si non esset Pater, adhuc esset ingenitus, sic in proposito, non est idem generare et spirare, quamvis solus Pater spiret, quia si non spiret, adhuc posset generare. Nam spirare praesupponit generare, et posterius, si auferatur, non aufert prius ab ratione* essentiali.

Dico igitur, sicut dicit Anselmus, libro *De processione Spiritus Sancti*, contra quemdam apud Graecos in Barensi civitate:⁷³ "Non inde est alius Spiritus Sanctus a Patre quia Pater
 585 habet Filium, Spiritus Sanctus non habet <...> sed quoniam diversi sunt, ideo nihil eos prohibet in habendo et non habendo Filium esse dissimiles." Dicit tamen ibi quod ex hoc bene sequitur eos esse distinctos, sed haec non est causa distinctionis. Sic dico in proposito quod causa quare generare et spirare distinguuntur non est quia spirare est cum opposito generare, sed quia distinguuntur ideo nihil prohibet spirare esse cum opposito generare, tamen ex hoc
 590 quod spirare est cum opposito generare, bene sequitur quod generare et spirare distinguuntur.

⁷¹ Forsitan Thomas Aquinas, sed non invenimus apud Thomam.

⁷² Cf. Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 4-6).

⁷³ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 186, ll. 9-10, 17-18).

<~3.8> Ad aliud, cum dicitur quod “relationes disparatae non distinguuntur nisi per fundamenta”, falsum est. Nam relatio seipsa formaliter distinguitur a quocumque alio, sicut et quaecumque aliae res. In eodem etiam fundamento possunt fundari diversae relationes disparatae. Puta in eadem quantitate est qualitas et identitas specifica, et respectu eiusdem termini
 595 in eadem causa, relatio[n]es effectus ad causam primam sicut ad efficientem, et alia ad eam sicut ad finem. Et hoc posito quod relatio sit alia a fundamento, de quo non est adhuc dictum. Si autem non est nisi* una relatio sicut et unum fundamentum, haec ratio est magis etiam* contra alios, qui nullam distinctionem vel non-identitatem ponunt inter absoluta in divinis. Unde omnes ponunt tres relationes in divinis et non nisi unum absolutum. Et ideo
 600 omnes habent negare ibi relationes tantum distingui penes fundamenta.⁷⁴

<~3.9> Ad aliud, cum dicitur, “Quae per relationes distinguuntur, per relationes referuntur”, conceditur. Filius enim refertur relatione qua distinguitur a Spiritu Sancto, et hoc posito quia filiatione distinguitur, et per illam refertur ad Patrem; Spiritus etiam Sanctus per spirare constituitur \et distinguitur/, et per spirationem refertur ad spirantem. Si autem
 605 accipias quod illud quod per relationem distinguitur refertur ad illud a quo distinguitur, istud est impossibile universaliter* intelligendo*. Nam haec paternitas distinguit Patrem* a lapide per relationem, quia seipsa, et tamen per paternitatem non refertur ad lapidem. Et cum probatur, /101vb/ “Quia relativi proprium est referre”, verum est ad suum oppositum, sed non ad esse distinctum.

<~3.10> Ad aliud, cum dicitur, “unum oppositorum existens in aliquo non distinguit illud nisi ab illo in quo est suum oppositum”, dico quod non solum distinguit illud ab illo in quo est suum oppositum, vel a suo opposito contrario, sed etiam a quolibet non-tali, sicut albedo distinguit album ab omni non-albo. Et ita in proposito, filiatio non tantum distingueret a paternitate, sed ab omni non-Filio, et ita a Spiritu Sancto.

<~3.11> Ad illud Aegidii, cum dicitur “relatio in divinis/ aut distinguit supposita sua secundum esse suum aut secundum quiditatem suam”, dico quod si secundum unum, et secundum aliud, quia idem est esse relationis et esse quiditatis eius. Esse enim relationis est ad aliud, sicut et quiditatis. Et cum dicitur, “esse transit in essentiam”, ita dico quod quiditas transit in essentiam. Ideo enim dicitur esse transire in essentiam quia non est alia res ab ea;
 620 cum igitur quiditas non sit alia res ab essentia, igitur ita transit quiditas sicut esse. Et cum dicitur, “secundum suam quiditatem ita solum respicit oppositum”, verum est solum respicit illud ut terminum. Sed ex hoc non sequitur quod solum distinguat ab eo. Nam prius dictum

⁷⁴ Hoc loco signum B positum est cui correspondet B.f. 102rb cum textu sequenti “Patet manifeste quod est falsum, quia eadem scientia, secundum ipsos, causatur ab obiecto, et per consequens refertur ad illud secundo modo relativorum, et etiam refertur ad illud tertio modo, scilicet modo mensurae, ex V *Metaphysicae*.”

Item, etiam pater ad diversos filios habet distinctas relationes, et tamen fundamentum idem. Et si dicis quod non, quia super distinctas actiones fundantur, contra: idem argumentum de eodem quanto quod est aequale infinitis <quantis> [quantitatis] per diversas relationes, et tamen fundamentum idem unum et ratio fundandi.

Item, actio, ut videtur, non est nisi respectus, et tamen diversae actiones immediate in eadem substantia vel fundamentum, quia aliter procederet ratio in infinitum.

Item, per eandem actionem potest aliquis producere infinitos filios, ut patet; igitur talis haberet diversas relationes ad diversos filios sine distinctione fundamenti vel actionis quae esset ratio fundandi.”

\est/ quod non solum distinguat a termino, sed ab omni disparato et quocumque quod non est ipsum \formaliter*/.

625 <~3.12> Ad illud de Anselmo, *De processione Spiritus Sancti*, capitulo 4.⁷⁵ “Non potest intelligi esse alius a Patre per hoc quod est Spiritus Patris, si de Patre non habet esse’. Igitur a simili non potest Spiritus Sanctus \dici/ distingui a Filio, quamvis sit Spiritus eius, nisi sit ab eo” – dico quod non sequitur. Pater enim est “principium totius deitatis”⁷⁶ \quia non est ab alio/, et ideo quod a Patre non procedit a nullo potest procedere. Pater enim habet principium
630 formale fecundum et sine quacumque proprietate repugnanti productioni, et ideo maxime potest producere. Nec potest aliquid esse a quacumque persona nisi sit ab eo. Spiritus Sanctus igitur a nullo procederet si a Patre non procederet, et per consequens a nullo distingueretur. Sed sic non est de Filio, quia \et/si non procederet ab eo, adhuc esset a quo procederet, quia a Patre, et per consequens posset ab eo distingui. Non enim sequitur: ‘si posterius non
635 est, igitur prius non est’, sed potius e converso, ‘si[cut*] prius non est vel non producit, igitur posterius non est vel non producit’.

<~3.13> Ad aliud, cum dicitur, “quia Spiritus est de Filio, eos de se invicem dici non posse, et propter hoc solum”, dico⁷⁷ quod ly ‘hoc solum’ debet referri immediate \ad litteram/ sequentem, sic quod ‘Spiritus Sanctus est de Filio, eos de se invicem non posse dici,
640 et propter hoc solum Filium non posse esse de Spiritu Sancto’. Aliter haec littera sequens nullum haberet intellectum, ut patet intuenti. Est igitur amphibolia ex hoc quod ly ‘hoc solum’ potest constare cum littera praecedente, et sic est falsa, \vel/ cum sequenti, et sic est vera, et non ad propositum eorum. Aliter, posito quod dixisset eo modo quo illi capiunt, adhuc posset responderi sic: ‘propter hoc solum, si non esset aliud, hoc solum sufficeret ad hoc
645 quod Spiritus Sanctus non distingueretur a Filio’.

<Ad rationes dicentes quod quaestio est irrationabilis>

<~2.1> Ad rationes contra secundum articulum. Ad primam, cum dicitur, “positio includens contradictoria est irrationabilis”, dico quod si includet contradictoria ex primario suo intellectu, quod est irrationabilis, tamen si sequantur ad eam contradictoria consequentia actuali
650 et per medium extrinsecum, non oportet illam esse irrationabilem. Et praeter hoc, non ponitur hic aliqua positio impossibilis, quia non sequitur hic antecedens sustinendum tanquam verum, sed tantum quaeritur de habitudine antecedentis ad consequens, et habitudo potest /102ra/ esse bona, ubi tam antecedens quam consequens est impossibile. Et cum probatur quod includat contradictionem, “quia aliter posset Deus hoc facere”, dico quod includit contradictionem consequentia actuali \ad hoc/, et hoc sufficienter, quod sit impossibile Deo et
655 eius oppositum summe necessarium. Sed ex hoc non sequitur quin inter hoc et suum consequens possit esse bona habitudo.

⁷⁵ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 187, ll. 7-8).

⁷⁶ Cf. Augustinus, *De trinitate* IV, 20, 29 (CCSL 50, p. 200, ll. 121-22).

⁷⁷ Ll. 638-43 (ly ‘hoc solum’ propositum eorum), cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. Friedman, *CIMAGL* 72 [2001], pp. 153, l. 494 - 154, l. 507); Guillelmus de Ware, *I Sent.*, d. 9, q. 5 (ed. Friedman, *CIMAGL* 72 [2001], p. 107, ll. 281-87).

<~2.2> Ad secundum, concedo quod ratio bene probat Filium spirare, sed non probat quin si non spiret, adhuc posset distingui. Et cum dicitur, “Sequitur formaliter: ‘non spirat, igitur non est Filius’”, negatur, quia spiratio non est de ratione formali Filii. Tamen bene sequitur, ‘habet principium spirandi sufficiens, nec habet proprietatem repugnantem, igitur spirat’. Sed hoc medium est extraneum rationi Filii, quia extraneum est Filio habere proprietatem repugnantem spirare vel non habere.

<~2.3> Ad aliud, cum dicitur, “Spirare essentialiter respicit”, etc., dico quod si ly ‘essentialiter’ dicat rationem intrinsecam, ita quod de ratione *\ei*us/ intrinseca sit esse a duobus, non est verum. Si tamen dicat necessitatem vel ut distinguit consequentia actuali, sic est verum, nam Spiritus Sanctus necessario est a duobus. Et cum probas, “per hoc solum distinguitur spiratio a generatione, quia generatio est ab uno, spiratio a duobus”, patet ex supradictis quod non, et plus patebit alias.⁷⁸

670

<Ad rationes principales>

<~P1> Ad rationes principales. Ad primam, negatur quod Spiritus Sanctus non procedit a Filio. Et cum probatur, quia “frustra fit per plura”, etc., “sed sufficienter procedit a Patre”, dico quod frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora positione possibili. Modo dico 675 quod positione possibili non potest Spiritus Sanctus produci ab uno tantum, *\non/* propter insufficientiam vel impotentiam illius personae producentis, sed propter hoc quod principium sufficiens producendi non potest positione possibili esse in uno nisi sit in duobus. Et ita non est principium produci in uno nisi etiam sit in alio, quia scilicet necesse produci ubicumque est cum non-repugnantia ad producendum.

680 Item, quod ista propositio, “frustra fit per plura”, habet intelligi de principiis productivis et non suppositis producentibus. Frustra enim fit per plura principia productiva quod ita bene potest fieri per pauciora. <Sed> Pater et Filius non sunt duo principia productiva, ut patebit in sequenti quaestione.⁷⁹ Exemplum huius est de creatura quae necessario producitur a duobus suppositis, et tamen non frustra.

685 <~P1a> Ad confirmationem, cum dicitur, “idem non producitur a duobus producentibus totalibus”, dico quod bene potest dummodo illa producentia habeant idem principium producendi sive productivum. Et cum probatur, “quia tunc produceretur ab aliquo, quo non producente, non minus produceretur”, dico quod iuxta praetacta, “quo non producente”, potest intelligi dupliciter, vel positione possibili vel impossibili. Si secundo modo intelligitur, non 690 est inconveniens aliquod, et secundo modo tantum sequitur. Si primo modo intelligitur, sive sit verum sive non, non est ad propositum, quia Filius non potest non producere, positione quacumque possibili posita.

<~P1b> Ad secundam confirmationem, cum dicitur, “spiratio passio tantum convenit uni personae, igitur spiratio actio, quia multiplicato uno relativorum, multiplicatur et reliquum”,

⁷⁸ Cf. supra II. 362-425, et Robertus Graystones, *I Sent.*, q. 26 (= d. 13), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 322-29, 98-101: “Utrum spirare sit generare, et hoc est inquirere utrum Spiritus Sanctus sit generatus.”

⁷⁹ Cf. Robertus Graystones, *I Sent.*, q. 24 (= d. 12), cod. London, Westminster Abbey MS 13, pp. 316-22: “An Spiritus Sanctus prius procedat a Patre quam Filius vel quam a Filio.”

695 nego consequentiam. Sed tantum sequitur quod sicut est una spiratio passio tantum, ita tantum una spiratio actio. Et hoc concedo. Sed ita est in Patre et Filio sicut et suum fundamentum.

<~P1c> Ad Damascenum, aliqui excusant eum ut prius.⁸⁰ Si autem hoc sensit, negandus est.

700 <~P2> Ad secundum principale, cum dicitur, “unitas tenet suum consequens ubi non obviat relationis oppositio”, dico quod oppositionem obviare est dupliciter: vel directe vel indirecte. Et sic obviat in proposito indirecte, quod sufficit /102rb/ ex auctoritate Anselmi prius posita.⁸¹

Et si dicis, “talīs oppositio est inter generare et spirare, igitur illa distinguerent personas”, negatur consequentia. Etsi aliqua disparatio sufficiat \ad distinguendum personas, non tamen sequitur quod omnis disparatio sufficiat/. Quare autem haec sufficit, et alia <non>, non potest dici \quia non est alia causa/ nisi quia haec est haec et illa est illa. Vel aliter, quod disparatio inter proprietates constituentes personas vel supposita sufficit ad distinguendum supposita, disparatio vero inter non constituentes non sufficit.

710 Et si dicis adhuc, “cum Anselmus dicat, ‘unitas tenet suum consequens’, etc., quaero de qua oppositione loquitur? Si de indirecta vel disparata, tunc generans et spirans distinguerentur. Si tantum de directa, igitur si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non distingueretur ab eo”, potest dici quod accipit oppositionem prout est communis ad utrumque modum*, ita quod \non/ obviat nec disparata nec directa. Sed non sequitur: “igitur generans et spirans distinguuntur”, quia istae relationes, quamvis sint disparatae, tamen non obviant et non repugnat eis quin sint in eodem supposito. Et ita potest dici quod, quamvis oppositio disparata obviat quod Spiritus Sanctus non sit Filius, tamen non obviat quin generans sit spirans.

Item, de formali* non valet: ‘unitas se tenet etc., ubi non obviat relationis oppositio; ergo
720 ubi obviat, non tenet’. Patet in simili: ‘homo est ubi domus non est; igitur ubi domus est, non est homo’, non sequitur, quia homo potest esse et ubi domus \est/ \et ubi/ non est. Sic in proposito, unitas potest tenere suum consequens ubi non obviat relationis oppositio, et \etiam/ ubi non obviat, dummodo tamen non directe. Prima autem* ratio est realior,* quia si teneat suum consequens, tunc non obviat, etc.

Apparatus criticus

41 utique] ritem *ms.* || 43 hic¹] hoc *ms.* || 61-62 productivum] productivus *ms.* || 97 patet] potest *ms.* || 254 generare] generari *ms.* || 278 igitur, sicut] secundum igitur *ms.* || 293 inquisitores] inquisitiones *ms.* || 306 aliquid] aliud *ms.* || 321 remoto] remota *ms.* || 326-27 generasset] generaret *ms.* || 391 penes se] se penes *ms.* || 437 hoc ab] ab hoc *ms.* || 466 Spiritu Sancto] Filio *ms.* || 482 quod¹] quia *ms.* || 486 ipse] ipsum *ms.* || 496 duabus] duobus *ms.* || 524 impossibilia] impossibiles *ms.* || 584 Barensi] Barafi *ms.* || 713 communis] commune *ms.*

⁸⁰ Cf. supra ll. 35-44, praecipue 43-44.

⁸¹ Cf. supra praecipue ll. 417-44.

RICHARDI RADULPHI *In primum Sententiarum*, q. 4, art. 1

Primus articulus est utrum Spiritus Sanctus distingueretur a Filio, posito quod non procederet /P 21va/ ab eo. <1> Arguo primo quod non, quia Anselmus in *De processione Spiritus Sancti*, cap. 4,¹ dicit quod “si Spiritus Sanctus, secundum id quod est, non sit de Patre, nequit inveniri unde sit alius a Patre, cum sit idem Deus.” Haec iste. Ergo, pari ratione, si Spiritus Sanctus, secundum id
5 quod est, non sit de Filio, nequit inveniri unde sit alius ab eo, cum sit idem Deus. Ergo si non esset ab eo, non distingueretur ab eo.

<2> Secundo sic: Anselmus, eodem cap. 4.² “Videtur quod Spiritus Sanctus non sit alius a Patre nisi quia habet esse ab isto.” Ergo similiter est de Filio, quod Spiritus Sanctus non est alius ab eo nisi quia est ab isto.

10 <3> Tertio sic: ita essenziale est Spiritui Sancto procedere a Filio sicut Filio procedere a Patre. Sed Filius ita essentialiter est a Patre quod non esset alius ab eo nisi procederet ab eo. Ergo ita essentialiter est Spiritus Sanctus a Filio quod non esset alius ab eo nisi procederet ab eo.

<4> Quarto sic: inter Filium et Spiritum Sanctum est sola distinctio originis, quia inter ipsos in re non est nisi una distinctio. Ergo si talis distinctio non esset inter ipsos, non esset inter ipsos
15 alia distinctio. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non esset inter Filium et Spiritum Sanctum distinctio originis. Manifestum est. Ergo, si Spiritus Sanctus non procederet ab eo, nulla esset distinctio inter eos.

<5> Quinto sic: si Spiritus Sanctus non procederet a Patre nec a Filio, non distingueretur ab aliquo istorum. /F 13rb/ Manifestum est. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non pro-
20 cederet a Patre. Ergo si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non distingueretur ab eo. Minor probatur sic: quia est una condicionalis, et ex opposito consequentis illius sequitur formaliter oppositum antecedentis, quia si Spiritus Sanctus procederet a Patre, necessario procederet a Filio, sicut arguit Anselmus in *De processione Spiritus Sancti*, cap. 6,³ quia Pater et Filius sunt unus Deus, et non obviat oppositio relationis, ergo, dicit ipse, sequitur necessario, si Spiritus Sanctus
25 procedat a Patre, quod procedat a Filio. Ergo si non procedat a Filio, sequitur quod non procedat a Patre.

<6> Sexto sic: si sic, tunc hoc posito, scilicet quod Spiritus Sanctus non procederet a Filio, aut magis distingueretur nunc a Filio quam tunc distingueretur aut minus vel aequaliter. Non minus nec aequaliter, quia etsi Spiritus Sanctus non procederet a Filio, adhuc tantum distingueretur
30 a Filio quantum Filius a Patre, quia claudit contradictoria quod alia distinctio in Deo sit maior vel minor alia. Sed nunc non magis distinguitur Spiritus Sanctus a Filio quam Filius a Patre, sicut manifestum est. Ergo etsi Spiritus Sanctus non procederet a Filio, tantum distingueretur ab /O 15rb/ eo quantum nunc distinguitur. Si concedatur haec pars – contra: nunc distinguitur per dis-
parationem et oppositionem originis, et tunc altero modo tantum, ergo tunc minus distingueretur

¹ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 186, ll. 8-9).

² Forsitan Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 187, ll. 17-18): “Videtur itaque quod Spiritus Sanctus non sit per aliud a Patre alius, nisi quia ab illo habet esse quod est.”

³ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 11-28).

35 quam nunc, et ita, ut videtur, si Spiritus Sanctus non procederet /P 21vb/ a Filio non posset ab eo distinguere sicut nunc distinguitur, nec aliter, et per consequens nullo modo.

<7> Septimo sic: si non repugnaret Spiritui Sancto esse et non a Filio, non probaret Anselmus in libro *De processione Spiritus Sancti* quod Spiritus Sanctus procedat a Filio ex hoc solo quod procedit de Deo, cum tamen ipse dicat se velle hoc demonstrare illo modo, et circa hoc facit totum illum librum.

Ad oppositum arguitur primo per Anselmum in *De processione Spiritus Sancti*, cap. 1, ubi dicit sic:⁴ “Nam quoniam Filius existit de Deo nascendo et Spiritus Sanctus procedendo, ipsa diversitate nativitatis et processionis referuntur ad invicem, ut diversi et alii ab invicem”; et iterum in fine capituli:⁵ “Filius autem – ut interim aliam causam dicam, quia nondum constat quod Spiritus Sanctus de illo sit – non est Spiritus Sanctus, nec Spiritus Sanctus est Filius, quia Filius nascendo habet esse de Patre, Spiritus Sanctus non nascendo sed procedendo.” Haec ille. Idem dicit Augustinus, V *De trinitate*, cap. 32.⁶ Sed talis diversitas nativitatis foret inter Filium et Spiritum Sanctum, posito quod Spiritus Sanctus non procederet ab illo, et per consequens distingueretur.

Secundo sic: si Filius haberet alium filium, ille distingueretur a Patre. Manifestum est. Et tamen non procederet ab isto, quia nihil potest esse “filius duorum nisi patris et matris”, sicut dicit Augustinus, XV *De trinitate*, cap. 9.⁷ Ergo pari ratione, etsi Spiritus Sanctus non procederet a Filio, distingueretur ab eo.

Tertio sic: essentia et filiatio sufficienter constituunt Filium in esse personali; ergo essentia et spiratio passiva sufficienter constituunt Spiritum Sanctum in esse personali. Sed Spiritus Sanctus haberet essentiam et spirationem passivam a Patre, posito quod non procederet a Filio, et per consequens foret persona distincta a Filio, posito quod non procederet a Filio.

Henricus tenet hanc partem et probat illam multipliciter.⁸ Primo quia, etsi unus non procederet ab alio, adhuc manerent principia sufficienter distinguenda, scilicet filiatio et spiratio passiva. Ergo adhuc distinguerentur.

Secundo sic: Filius non constituitur in esse personali per spirare secundum quod huiusmodi, ergo illo circumscripto adhuc habet unde distinguatur a Spiritu Sancto.

Tertio sic: si Spiritus Sanctus procederet a solo Filio, adhuc distingueretur a Patre, quia adhuc Pater non procederet a Filio, et per consequens forent adhuc tres personae in Deo. Ergo, pari ratione, si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, adhuc distingueretur a Filio.

Quarto sic: per spirationem convenit Filius cum aliquo, scilicet cum Patre, et per filiationem distinguitur a quocumque. Ergo, illo circumscripto per quod convenit cum aliquo, per illud in quo distinguitur a quolibet, adhuc distinguitur a quolibet. Ergo etsi non spiraret, adhuc distingueretur a quolibet et per consequens a Spiritu Sancto.

⁴ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 179, ll. 15-17).

⁵ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 13-17).

⁶ Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-10): “Exit enim non quo modo natus sed quo modo datus.”

⁷ Augustinus, *De trinitate* XV, 27, 48 (CCSL 50a, p. 530, ll. 23-24).

⁸ opinio Henrici *mg.* P; prima ratio Henrici pro ista parte *mg.* O; Cf. Henricus de Gandavo, *Quodl.* V, q. 9 (ed. Badius, ff. 167r-68r); *Summa quaestionum ordinariarum*, art. 54, q. 6 (ed. Badius, v. 2, ff. 90v-98v).

70 Quinto sic: Augustinus, V *De trinitate*, /P 22ra/ cap. 13:⁹ “Etsi Pater Filium non genuisset, nihil prohiberet ipsum esse ingenitum.” Haec ille. Ergo similiter, si Filius non spirasset, nihil prohiberet ipsum esse genitum, et per consequens distinctum a Spiritu Sancto.

Sexto sic: etsi Filius non spirasset, adhuc forent duo modi principiandi in divinis, scilicet per modum naturae et per modum amoris. Ergo adhuc forent producta distincta sicut nunc.

75 Septimo sic: spiratio passio formaliter includit non-filiationem. Ergo ista posita et quocumque remoto quod non formaliter includitur in illa, Spiritus Sanctus esset, et per consequens, posito quod non procederet a Filio, adhuc esset non-Filius; ergo persona distincta a Filio.

Octavo sic: etsi Filius non spiraret, adhuc virtus spirativa foret in Patre, et per consequens Pater spiraret. Ergo Spiritus Sanctus esset spiratus a /F 13va/ Patre, etsi Filius non spiraret.

80 Nono sic: non quaelibet distinctio requirit oppositionem, sicut albedo et dulcedo distinguuntur absque oppositione. Ergo etsi Filius et Spiritus Sanctus non opponerentur per oppositionem originis, non sequeretur quin distinguerentur. Ergo hoc posito adhuc essent distincta.

Haec Henricus, et concordat cum eo Ioannes in hoc articulo.¹⁰

Sed beatus Thomas, Aegidius, Godefridus, et multi alii tenent contrariam partem,¹¹ et tamen
85 non arguunt ad illam sicut isti arguunt ad istam partem,¹² sed videntur maxime fundare se super hoc quod inter Filium et Spiritum Sanctum est sola distinctio originis, quia non est inter ipsos nisi una distinctio. Ergo illa remota non esset inter ipsos aliqua distinctio.

Alii moderni dicunt¹³ /O 15va/ in isto articulo quod iste articulus supponit unum quod claudit contradictoria, scilicet Spiritum Sanctum non procedere a Filio, et ideo dicunt quod haec hypothesis nullo modo potest sustineri ab aliquo. Probant assumptum per hoc quod oppositum istius hypothesis est summe necessarium, quia quicquid attribuitur Deo quoad intra est necessarium, et per consequens summe necessarium. Ergo hypothesis est summe impossibilis. Consequentiam probant per hoc quod summe necessario repugnat summe impossibile; et ulterius arguunt, cum nihil sit summe impossibile nisi claudat contradictoria, sequitur – dicunt ipsi – quod hypothesis
90 includat contradictoria, et ita concludunt quod non potest ab aliquo sustineri in disputando, et ideo non debet illa quaestio quae hoc supponit ab aliquo disputante proponi; ex quo a nullo potest sustineri.

Haec positio videtur multis habere evidentiam, et ideo arguo contra istam positionem multipliciter.¹⁴

100 Primo sic, cum dicunt illam positionem claudere contradictoria, aut intelligunt quod formaliter in suo intellectu expresse importet contradictoria aut /P 22rb/ quod importet contradicto-

⁹ Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 5-6).

¹⁰ Scilicet Ioannes Duns Scotus, I *Ord.*, d. 11, q. 2 (Opera Omnia, v. 5, pp. 9-24); I *Lect.*, d. 11, q. 2 (Opera Omnia, v. 17, pp. 134-49).

¹¹ Opinio Thomae *mg.* P; Opinio Thomae et aliorum doctorum *mg.* O. Cf. e.g. Thomas de Aquino, *S. theol.* I, q. 36, a. 2, *SCG* IV, cap. 24, *De pot.*, q. 10, a. 5; Aegidius Romanus, *Quodl.* I, q. 6 (ed. Venetiis, 1502, f. 5ra-b) sive idem, I *Sent.*, d. 11, prin. 1, q. 3 (ed. Venetiis, 1521, f. 65ra-b); Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, pp. 287-99).

¹² Cf. supra ll. 2-40.

¹³ Opinio modernorum *mg.* O; vide Guillelmus de Nottingham, I *Sent.*, d. 11, q. 2 (ed. Friedman, *CIMAGL* 72 [2001], p. 135, n. 76).

¹⁴ Contra opinionem Thomae et modernorum aliorum *mg.* O.

ria cum aliquibus aliis principiis extraneis adiunctis. Si intelligant primo modo, falsum dicunt, ut videtur, tum quia tunc non dixissent sic maximi doctores Graecorum, cum numquam aliquis maximorum doctorum dixit aliquid importans expresse et formaliter contradictoria, quia hoc esset
 105 nimis stultum; tum quia tunc ad probandum istam positionem numquam occurrerent argumenta tam evidentia, sicut sunt iam adducta ad Henricum et Ioannem, quae multum sunt evidentiora, ut videtur, quam ad partem oppositam; tum quia tunc habita fide de hoc quod Spiritus Sanctus procedit a Patre, non indigeremus fide nec instructione ad hoc credendum, ex quo suum oppositum includeret formalem repugnantiam ad alium articulum. Ergo non potest dici quod illa hypothesis
 110 includat formaliter contradictoria. Si ergo intelligant quod claudit contradictoria cum aliis principiis necessariis similiter, et dicant quod propter hoc non potest poni, istud nihil valet, quia Augustinus, V *De trinitate*, cap. 13,¹⁵ dicit quod “si Pater non habuisset Filium, nihil prohiberet ipsum esse ingenitum”, ubi ponit hypothesim sic includentem contradictoria, scilicet quod Pater non genuisset Filium, quod est ita impossibile sicut quod Filius non spirasset Spiritum Sanctum et
 115 magis adhuc et expressius contra fidem.

Praeterea, Augustinus, XV *De trinitate*, cap.,¹⁶ dicit quod si Pater non esset innascibilis, nihil prohiberet ipsum genuisse Filium, cum tamen Patrem non esse innascibilem claudat contradictoria secundum modum praedictum.

Praeterea, VI *De trinitate*, cap. 2,¹⁷ dicit Augustinus quod splendor procedens ab igne foret
 120 aeternus si ignis fuisset aeternus, cum tamen ignem esse aeternum claudat contradictoria cum aliis principiis necessariis.

Praeterea, Philosophus in *Praedicamentis*:¹⁸ circumscripto a domino omni alio, hoc solo remanente quod dominus est, semper diceretur relative ad servum, cum tamen omne aliud circumscribere et hoc remanere claudat sic contradictoria, quia secundum Augustinum, VII *De trinitate*,
 125 cap. 6,¹⁹ “omnis essentia quae relative dicitur est aliquid necessario excepto relativo”.

Praeterea, IV *Physicorum*,²⁰ probando vacuum non esse, supponit Philosophus multa quae claudunt contradictoria secundum intellectum praedictum, scilicet quod quocumque medio sit aliud in duplo subtilius et quocumque corpore gravi sit aliud in duplo maius, et alia multa quae ibi patent.

130 Unde manifestum est quod hypothesis quae non formaliter claudit contradictoria potest sustineri et defendi, nec propter talem hypothesim debet homo concedere contradictoria. Ideo concludit Ioannes, I libro, d. 11, q. 2,²¹ quod ista positio potest sustineri non tamquam verum, sed tamquam unum impossibile, quod tamen non claudit repugnantia. Et quia quo modo dicit ipse /P 22va/ non quaerit nisi de repugnantia, scilicet utrum repugnent formaliter Spiritum Sanctum

¹⁵ Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 5-6).

¹⁶ Non invenimus, sed cf. supra ll. 112-13.

¹⁷ Cf. Augustinus, *De trinitate* VI, 1, 1, (CCSL 50, p. 228, ll. 12-15): “... non intelligens etiam natum esse Deo sempiternum esse ut sit coaeternus Patri Filius, sicut splendor qui gignitur ab igne atque diffunditur coaevus est illi, et esset coaeternus si esset ignis aeternus.”

¹⁸ Cf. Aristoteles, *Praedicamentorum* 7 (6b27-28).

¹⁹ Augustinus, *De trinitate* VII, 1, 2 (CCSL 50, p. 247, ll. 106-107).

²⁰ Cf. Aristoteles, *Physicorum* IV, 7 (214a9-12).

²¹ Cf. Ioannes Duns Scotus, I *Ord.*, d. 11, q. 2 (Opera Omnia, v. 5, pp. 10-14, nn. 27-34); I *Lect.*, d. 11, q. 2 (Opera Omnia, v. 17, pp. 135-39, nn. 23-31).

135 distingui a Filio et Spiritui Sancto non procedere a Filio, ideo dicendum est ad quaestionem quod Spiritus Sanctus distingueretur a Filio, posito quod non procederet ab eo.

Ad istum articulum, cum quaeritur utrum Spiritus Sanctus distingueretur a Filio posito quod non procederet ab eo, dico quod videtur mihi quod quaestio quaerit de repugnantia istorum duorum: 'Spiritus Sanctus distinguitur a Filio' et 'Spiritus Sanctus non procedit a Filio'. Unde – quia
 140 repugnantia est duplex, una necessaria, licet per accidens, sicut ista repugnant necessario: 'Deus est' et 'Deus non est trinus'; et alia est repugnantia /F 13vb/ necessaria per se, ubi unum ex suo formali intellectu infert oppositum alterius, sicut sequitur 'Sortes est homo, ergo Sortes est animal' consequentia formali simpliciter, et ideo ista duo per se repugnant necessario: 'Sortes est homo' et 'Sortes non est animal' – ideo dico ad articulum, si quaeratur de repugnantia formali et
 145 necessaria, quod stant simul, et non repugnant quod Spiritus Sanctus distinguatur a Filio et quod non procedat ab eo; et sic dicunt et loquuntur Doctor Solemnis et Doctor Subtilis in isto articulo. Si vero quo modo /O 15vb/ intelligatur de stare simul vel repugnare per accidens et necessario, sic dico quod non stant simul, sed repugnant; et hoc (videtur mihi) intelligunt ipsi doctores, scilicet Thomas, Godefridus, et Aegidius.

150 Primum patet, scilicet quod non repugnant formaliter 'Spiritus Sanctus distinguitur a Filio' et 'non procedit ab eo', quia non repugnant formaliter 'Spiritus Sanctus procedit a Patre per modum amoris' et 'Spiritus Sanctus non procedit a Filio', et per consequens nec alia duo repugnant formaliter, cum ista sequantur formaliter ex istis. Assumptum patet quia illa duo non plus repugnant formaliter: 'Spiritus Sanctus procedit a Patre per modum amoris' et 'Spiritus Sanctus non procedit a Filio', quam ista duo repugnant formaliter: 'Filius procedit a Patre per modum naturae' et
 155 'Filius non procedit a Spiritu Sancto', quae non repugnant. Ergo nec alia duo.

Secundum patet quod dictum est in positione, scilicet quod ista repugnant necessario, etsi non formaliter et per se: 'Spiritus Sanctus distinguitur a Filio' et 'non procedit ab eo', quia nunc necessarium est absolute quod inter Filium et Spiritum Sanctum non sit alia distinctio realis nisi
 160 distinctio originis, et ideo si illa distinctio non esset distinctio originis, omnino non esset Filius neque Spiritus Sanctus, et per consequens non distinguerentur tunc.

<~1> Ad primum argumentum ad primam partem, cum accipitur ab Anselmo quod si Spiritus Sanctus, secundum id quod est, non sit a Patre, nequit inveniri unde alius sit /P 22vb/ ab isto, ergo pari ratione de Filio – dico quod Anselmus intelligit et dicit ibi quod si Spiritus Sanctus non
 165 sit a Patre, secundum id quod est, tunc nequit aliud inveniri in fide Christiana, hoc est aliquid expressum in scriptura canonica, unde alius sit a Patre, et hoc est verum; sed non est ita de Filio, quia in scriptura sacra est aliquid expressum, scilicet quod Spiritus Sanctus procedit de Patre, unde sequitur quod distinguitur a Filio, sed non est expressum in scriptura sacra quod Spiritus Sanctus procedat a Filio, et ideo, si non procederet ab isto, adhuc esset aliquid inventum in scrip-
 170 tura sacra unde distingueretur a Filio, scilicet quia procederet a Patre et non est Filius, quorum utrumque est in scriptura.

<~2> Ad secundum dico quod Anselmus intendit quod de facto ita est quod Spiritus non est alius a Patre nisi per hoc quod procedit ab eo, et hoc concedo de facto; similiter de Filio quod de facto non est alius nisi quia procedit ab illo. Cum hoc tamen stat quod non repugnant formaliter:
 175 'Spiritus Sanctus distinguitur a Filio' et 'Spiritus Sanctus non procedit a Filio'.

<~3> Ad tertium simili modo patet quod non probat nisi quod de facto ita est quod Filius non esset alius a Spiritu Sancto, nisi Spiritus Sanctus procederet ab eo, quia de facto est essenziale Spiritui Sancto quod procedit de Filio, nec est hoc contra dictum in positione de repugnantia formali.

180 <~4> Ad quartum patet per idem quod, etsi de facto inter Filium et Spiritum Sanctum sit sola distinctio originis, non tamen repugnant formaliter quod inter ipsos sit distinctio et non sit distinctio originis.

<~5> Ad quintum similiter patet quod non probat plus nisi quod repugnant de facto et cum aliis principiis adiunctis: 'Spiritus Sanctus procedit a Patre' et 'non procedit a Filio'. Unde ad
185 probandum illam repugnantiam ipse accipit hoc principium quod "unitas tenet suum consequens ubi non obviat oppositio relativa",²² quae propositio non est nota per se, immo neganda esset ab illo qui diceret Spiritum Sanctum non procedere a Filio, et ideo ipse deberet negare hanc consequentiam: 'Spiritus Sanctus procedit a Deo Patre et idem Deus est Pater et Filius, ergo procedit a Filio', quia illa consequentia non est sic formalis quod consequens sit de intellectu antecedentis
190 sed solum tenet virtute istius principii suppositi.

<~6> Ad sextum, cum arguitur: "hoc posito, scilicet quod Spiritus Sanctus non procederet a Filio, aut magis distingueretur ab eo tunc quam nunc distinguitur aut minus aut aequaliter", et cum arguebatur: "nunc distinguitur ab eo per oppositionem originis, et per disparationem similiter, et tunc solum distingueretur per disparationem, ergo nunc magis distinguitur" – dico quod
195 non sequitur, quia ista /P 23ra/ eadem distinctio quae nunc est oppositio originis et disparatio, hoc posito foret disparatio tantum et esset eadem quae prius, et ideo non foret minor quam prius.

<~7> Ad septimum, cum accipitur quod, nisi repugnaret Spiritum Sanctum esse et non esse a Filio, non probaret Anselmus in *De processione Spiritus Sancti* contra Graecos quod ex hoc quod procedit de Deo necessario procedit de Filio – dico quod sic, sed non ex hoc solo demonstrat
200 illam conclusionem, sed cum illo principio quod "unitas tenet suum consequens ubi non obviat oppositio relationis". Et cum allegatur quod Anselmus dicit se demonstrare conclusionem ex hoc solo quod ipsi communiter nobiscum fatentur, scilicet quod Spiritus Sanctus procedit de Deo, dico quod intelligit sic 'ex hoc solo', hoc est: non accepto aliquo alio /F 14ra/ testimonio scripturae. Nec /O 16ra/ per hoc vult excludere rationem quam facit contra ipsos, sed solum vult ex-
205 cludere aliam auctoritatem.

Argumenta alterius partis probant praecise quod non claudit formaliter contradictionem quod Spiritus Sanctus distinguatur a Filio et non procedat ab eo, et hoc est verum, sicut dixi in positione,²³ et ideo transeo ad alium articulum.

²² Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-3).

²³ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-3).

IOHANNIS DE RODINGTON *In primum Sententiarum*, distinctio 11

GBPRTV

[1a] Circa distinctionem XI quaero utrum Spiritus Sanctus procedat a Patre et a Filio.

[2a] Videtur quod non, quia nihil est tenendum pro articulo fidei nisi quod continetur in Sacra Scriptura; sed Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio non est huiusmodi; igitur etc.

[3a] Ad oppositum est Symbolum.

L

[1b] Utrum Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio sit tanquam articulus fidei tenendum.

[2b] Quod non: nihil est tenendum tanquam articulus fidei nisi quod habetur <in> Sacra Scriptura; sed Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio non habetur in Sacra Scriptura; ergo etc.

[3b] In oppositum: in Symbolo, "Qui ex Patre Filioque procedit."

GBPRTV <Opinio

[4a] In ista quaestione conclusio est certa. Unde primo recito rationem aliquorum qua probant quod Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio: "Quicquid convenit Patri est alteri personae attribuendum nisi contrarium sit expressum in Scriptura, vel evidenter sequatur ex praemissis in Scriptura Sacra vel per se vel mediantibus per se notis, vel sit ab Ecclesia determinatum"; sed omnes sancti "concedunt quod Spiritus Sanctus procedit, nec aliquo praedictorum modorum invenitur quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio"; igitur "Spiritus Sanctus procedit a Filio. Maior patet, quia quandocumque aliqua sunt una res numero simplex et indivisibilis, quicquid dicitur de uno dicitur de altero, nisi contrarium aliquo praedictorum modorum habeatur. Minor est manifesta, quia magis videtur quod Scriptura Sacra hoc innuat. Haec est ratio Anselmi, *De processu Spiritus Sancti*."

Ockham> L

[4b] Illa conclusio est tenenda ab omnibus Catholicis, scilicet quod procedit ab utroque. Sed ab aliquibus probatur sic: "Quicquid convenit Patri est attribuendum cuilibet alteri personae nisi contrarium sit expressum in Sacra Scriptura, vel evidenter sequatur ex praemissis in Sacra Scriptura, vel per se vel mediantibus propositionibus per se notis, vel sit ab Ecclesia determinatum; sed Graeci, sicut omnes Catholici, concedunt quod Spiritus Sanctus procedit a Patre"; "igitur Graeci, propter quos ista quaestio est mota, habent concedere quod Spiritus Sanctus procedit a Filio," ex quo hoc ex Sacra Scriptura magis videtur innui quam eius oppositum. Et dicunt quod ista videtur esse ratio Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*.

BPV

[5a] Contra istam rationem instatur: aut ista ratio non est contra Graecos, et

GRT <Contra opinionem

[5b] Contra: aut ista ratio est contra Graecos, propter quos est mota quaestio, aut non. Si non, frustra ad-

Ockham> L

[5c] Contra: ex quo quaestio est mota propter Graecos, ut dicunt, et verum est, quaero utrum concludat contra Graecos vel non. Si non,

tunc frustra fit, aut est contra eos, et tunc minor non est contra opinionem illorum.

[6a] Similiter, in alio deficit argumentum: quia dicit “Scriptura hoc innuit”; dicerent isti quod non, et ab Ecclesia illorum determinatum est oppositum.

ducitur. Si sic, non videtur verum, quia Graecus statim negaret minorem, quia interdicunt sub interminatione anathematis quod nullus dicat Spiritum Sanctum procedere a Filio.

[6b] Similiter, ratio deficit cum dicit quod “Scriptura hoc innuit,” quia negarent, et ab Ecclesia eorum determinatum est oppositum.

igitur frustra adducitur. Si dicatur quod sic, non videtur verum, quia Graecus statim negaret minorem, quia Graeci interdicunt sub interminatione anathematis quod nullus dicat Spiritum Sanctum procedere a Filio.

[6c] Item, alius defectus est in probatione minoris, quia non videtur sufficienter probare conclusionem dicere quod Scriptura plus innuit hoc quam suum <oppositum>.

GBPRTV

[7a] Et quando dicit, “Quando-cumque aliqua sunt una res numero,” dico quod haec est falsa de virtute sermonis, sicut iste dicit contra alios.

[8a] Praeterea, non videtur quod illa sit ratio Anselmi, quia Graeci negassent minorem, sed arguit per istam regulam: unitas tenet suum consequens ubi non obviat relationis oppositio; sed quod Spiritus Sanctus sit de Filio non obviat relationis oppositio; et ideo aut Filius est de Spiritu Sancto aut Spiritus Sanctus est de Filio, cum uterque sit Deus de Deo.

L

[7b] Item, alias contra alios dicunt quod haec est falsa de virtute sermonis: ‘Aliqua plura sunt una res’, et tamen istam assumunt ad probationem maioris, quia arguunt sic: “Quando aliqua sunt una res numero,” etc., quicquid dicitur de uno, de alio.

[8b] Praeterea, quando dicunt quod ista videtur ratio Anselmi, non videtur verum, quia ratio principalis Anselmi in primo capitulo *De processione Spiritus Sancti*, quam fecit contra Graecos, est ista: unitas tenet suum consequens ubi non obviat relationis oppositio; sed secundum Graecos est ‘Deus est de Deo’ – istam concedunt; cum igitur huic non obviat relationis oppositio – scilicet quod Spiritus Sanctus procedat a Filio – quia e converso non est oppositio, ex quo Filius non procedit a Spiritu Sancto, igitur consequens est quod Spiritus Sanctus procedit a Filio.

GLRT <Conclusiones>

[8c] Pono igitur aliquas conclusiones.

GBPRTV <Prima conclusio> L

[9a] Prima conclusio est quod tenendum est pro articulo fidei quod Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio. Unde Augustinus, XV *De Trinitate*, capitulo

[9b] Prima est quod pro articulo fidei est tenendum quod Spiritus Sanctus procedit ab utroque. Per auctoritates probatur, sicut eam probat Augustinus, XV <De> *Trini-*

26: "Scriptura Sacra Spiritum dicit Spiritum amborum, de quo dicit Apostolus, 'quoniam est Filius Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra', de quo Filius dicit idem: 'Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri,'" etc. Et ideo "Filius dicit, 'Quem ego mittam vobis a Patre', et alio loco: 'Quem mittet Pater in nomine meo'." Item, discipulis apparuit post resurrectionem, "et ait: 'Accipite Spiritum Sanctum,'" etc. Item, per aliud signum hoc probat, "quia virtus de illo exibat et sanabat omnes."

[10a] Praeterea, illud est tenendum pro articulo quod antiqua traditio tenuit, et quod doctores dicunt esse tenendum, et cuius oppositum non est nisi novella inventio; huiusmodi est Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio:

tate, capitulo 16, ubi adducit sex auctoritates Sacrae Scripturae, quarum aliquae probant quod procedit a Patre, aliquae quod a Filio. Primo sit Apostolus: "Misit Deus Spiritum Filii sui," igitur procedit a Filio. Item, Salvator: "Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri." Illa probat quod a Patre. Item, Iohannes: "Cum venerit Paraclitus quem ego mittam vobis a Patre." Item, Iohannes: "Quem Pater mittet in nomine meo." Item, "Virtus de illo exibat et sanabat omnes." Item, post resurrectionem suam insufflavit et dixit: "Accipite Spiritum Sanctum." Ista dictae ultimae probant quod procedit de Filio.

[10b] Item illud est tenendum quod antiquitus ab Ecclesia Catholica et a doctoribus Ecclesiae tenebatur; sed ita est de isto articulo, quia ista inventio Graecorum est novella,

BPV (R mg.)

[11a] quando imperium fuit translatum de Graecia ad Romanos, statuit ille imperator Graecus alias sectas in Ecclesia Graecorum contrarias sectis Ecclesiae occidentalis ne si Ecclesia obediret Ecclesiae, imperio obediret imperium. Et quod Spiritus Sanctus non procedit a Filio sed a solo Patre fuit unus solus articulus.

GLRT

[11b] quia Graeci hoc fecerunt ut possent recedere ab Imperio Romano et a iugo Ecclesiae Catholicae.

<Secunda et tertia conclusiones>

[12] Secunda conclusio est quod difficile est hoc probare, quia est articulus fidei. Tertia conclusio est quod non potest probari nisi per dicta sanctorum.

L

[12a] et Scripturae. Patet ex praecedenti, quia numquam articulus fidei potest ratione sufficienti probari.

GLPRT

[12b] Aliqui concordant Graecos cum Latinis, quia Graeci concedunt quod Spiritus Sanctus est Spiritus Filii, sed non de Filio, quia non habent ablativum, sed loco ablativi ponunt genetivum. Sed si hoc sufficeret ad concordandum eos, eadem ratione non deberent concedere quod Spiritus Sanctus est a Patre, quia ly 'Patre' est ablativi casus.

BPV <Dubia>

[13] Circa istam quaestionem secundo movebo dubia.

GBPRTV <Primum dubium> L

[14a] Primum dubium est utrum, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, distingueretur ab eo. Dico quod ista quaestio habet multiplicem intellectum. Uno modo potest intelligi sic: posito quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio etc. Tunc dico quod non est quaestio, quia impossibile est quod non procedat a Filio. Et ista non stant simul: quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio et tamen quod distingueretur ab eo.

[15a] Aliter potest intelligi: posito quod in Filio sit aliquid,

[14b] Primum dubium est utrum, supposito quod Spiritus Sanctus non procederet a Filio, posset distingui ab eo. Hic, dimissis opinionibus variis quae a diversis in ista materia ponuntur discurrendo, ad propositum, dico quod ista quaestio potest habere multos intellectus. Unus intellectus posset esse quod ista duo essent posita, scilicet quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, et tamen quod distinguatur ab eo. Et haec copulativa est impossibilis, ideo ad istum non est quaestio.

[15b] Aliter posset intelligi quod quaestio quaerat sic: utrum in Filio sit aliquid

BPV <Contra Ockham> GLRT

[16a] et non est filiatio, sed ipsa spiratio, quae secundum istum in scribendo formaliter distinguitur a filiatione et essentia, utrum per aliquid constitutum ex essentia et filiatione, si illa spiratio activa non esset in Filio, utrum distingueretur a Spiritu Sancto et e contra.

[17a] Alius intellectus potest esse iste: posito quod non procederet a Filio, utrum posset intelligi distingui, quia ex non esse a Filio non sequitur ipsum non distingui a Filio, sicut si Pater non genuisset, nihil prohiberet ipsum esse ingenuitum. Aliud est quaerere utrum formali consequentia sequatur, 'Non procedit a Filio, igitur non distinguitur', et quaerere utrum sic sit. Tunc ad hoc respondeo sicut responderem in obligationibus. Probatur igitur quod non procedit a Filio. Hac concessa, proponitur tibi ista: Spiritus Sanctus

[16b] quod non sit spiratio activa, et isto modo tenent aliqui quod sic, quia dicunt quod in Filio est aliquid formaliter a spiratione activa distinctum, quo distingueretur a Spiritu Sancto, etsi per impossibile non esset spiratio activa. Ecce: hic ponunt distinctionem formalem et arguunt per impossibile.

[17b] Alius intellectus potest esse utrum, posito per impossibile quod non procederet, utrum posset intelligi distingui, et hoc non est aliud quam quaerere utrum ad non procedere a Filio sequatur consequentia formali, 'Spiritus Sanctus non distinguitur a Filio', et sic intelligo quaestionem. Unde si ponatur istud, quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, et quaeratur utrum distinguatur ab eo illo supposito, dico quod debet responderi sicut responderetur ad insolubilia, consequenter respondendo et repugnantia negando, et ad impertinentia secundum suam qualitatem respondendo, sicut in obligationibus. Et ideo ad istud

non distinguitur a Filio. Respondendum est secundum sui qualitatem, scilicet quod non sequitur, quia potest ab eo distingui etsi ab eo non procedat, quia a negatione antecedentis non sequitur negatio consequentis. Non enim sequitur, 'Non est homo, igitur non est animal'. Et sequitur, 'Est ab eo, igitur distinguitur ab eo'. Igitur non sequitur, 'Non est ab eo, igitur non distinguitur ab eo'.

[18a] Praeterea, istae formaliter non repugnant: 'Nulla persona est ab alia', et 'Quaelibet persona est Deus'. Igitur quod stat cum una potest stare cum alia. Sed quaelibet persona est Deus, et tamen quaelibet persona distinguitur ab alia. Igitur nulla persona est ab alia, et tamen quaelibet persona distinguitur ab alia.

debet responderi sicut ad impertinens. Et dico quod non sequitur consequentia formali, 'Non procedit, igitur non distinguitur'. Probatur sic: a negatione antecedentis non sequitur consequentia formali negatio consequentis. Sed sequitur, 'Spiritus Sanctus procedit a Filio, igitur distinguitur ab eo', sed non econverso, quia tunc sequeretur, 'Filius distinguitur a Spiritu Sancto, igitur procedit ab eo', quod est falsum. Igitur distingui est consequens et procedere est antecedens, et per consequens non est consequentia formalis, 'Spiritus Sanctus non procedit, igitur non distinguitur', sed est fallacia consequentis.

[18b] Item, istae duae non repugnant de forma: 'Nulla persona est ab alia', et 'Quaelibet persona est Deus', igitur quod stat cum una, stat cum alia; sed istae stant simul: 'Personae divinae distinguuntur', et 'Nulla persona est ab alia'; igitur, etc.

GBPRTV

[19a] Alius intellectus potest esse iste: quod sequitur tanquam ex causa quod, quia procedit ab eo, ideo distinguitur ab eo. Et hoc non videtur verum secundum Anselmum, *De processu Spiritus Sancti*, capitulo 6,

L

[19b] Alius intellectus posset esse utrum sequatur tanquam ex causa. Et istum intellectum videtur habere Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*,

BPV

[20a] secundum aliquos libros: "Si Spiritus Sanctus procederet de Filio, non magis esset Filius alius a Patre. Ita per hoc non est Spiritus Sanctus alius a Patre quia non habet Filium aut Spiritum de se procedentem, et Filius non ideo est alius a Patre quia Patrem habet et Pater non habet patrem. Si enim Pater haberet patrem, alius esset ab illo. Ita Spiritus Sanctus, quia de aliquo procedit, et de nullo, non propter hoc est alius a Patre, quia si Pater aliquo modo procederet,

GLRT

[20b] ubi probat partem negativam sic: licet sequatur, 'Filius generatur et Spiritus Sanctus non generatur, igitur Filius non est Spiritus Sanctus', non tamen sequitur tanquam ex causa, quia Filium generari non est causa quare distinguitur a Spiritu Sancto, quia etiam Pater non distinguitur a Filio per hoc quod non habet Patrem. Quia si per impossibile Pater haberet patrem, adhuc distingueretur a Filio, non tamen sequitur tanquam ex causa illationis. Unde dico quod, "quia Pater habet Filium et Spiritus

non minus esset alius a Patre de quo procedit.” “Et sicut Filius est alius a Patre, quia ex ipso existit nascendo,” ita Spiritus Sanctus alius est a Filio, quia ab illo et a Patre habet esse quod est. Unde non potest haberi distinctio Spiritus Sancti a Filio nisi ab ipso procedat. Tamen ex modo formali arguendi non sequitur: ‘Non procedit a Filio, igitur non distinguitur ab eo’.

Sanctus non habet Filium,” potest probari quod sunt distincti. Sed hoc non est causa quare potest sic dici quod non procedere non est causa quare distinguitur. Conclusio ergo tenenda est sicut dictum est, quia obligatus ad positum debet ad illud quaesitum respondere tanquam ad impertinens et dicere quod non sequitur formali consequentia: ‘Non procedit a Filio, igitur non distinguitur ab eo’.

GBPRTV <Secundum dubium>

[21a] Secundum dubium est utrum aliqua persona sit a se ipsa. Videtur quod sic per Anselmum, *De processu Spiritus Sancti*: “Nulla est relatio Patris sine relatione Filii,” igitur “non potest aliquid esse de relatione Patris sine relatione Filii. Igitur Spiritus Sanctus est de utraque, si est de una.” Ita potest argui: si Filius sit de Patre, erit de se ipso, quia Filius non est sine Patre nec e contra.

[22a] Praeterea, secundum eundem Graeci arguunt sic: Spiritus est de Deo et ille Deus non est nisi Pater, igitur procedit a Patre. Ita arguit contra eos: Spiritus procedit de Deo et ille Deus non est nisi Filius; igitur ita argui potest: Spiritus procedit a Deo et ille Deus non est nisi Spiritus Sanctus, igitur Spiritus Sanctus procedit a se ipso.

[23a] Ad primum argumentum patet per illam regulam: unitas tenet suum consequens ubi non obviat relationis oppositio.

[24a] Ad secundum, dico quod verum est et verum concludit argumentum Anselmi, quia non obviat relationis oppositio, quia inter Patrem et Spiritum Sanctum et Filium et Spiritum Sanctum non obviat relationis oppositio. Sed in Spiritu Sancto non obviat relationis oppositio, quia necessario procedens et a quo procedit sunt distincta.

L

[21b] Aliud dubium est si aliqua persona sit a se. Videtur quod sic. Capias argumentum Anselmi, distinctione 7 superius, dicendo primo.

[22b] Item, Graeci dicunt quod expresse signatur quod Deus est a Patre, quia Deus est a Deo, igitur a Patre, quia Deus non est nisi Pater. Eodem modo, dicit Anselmus, probabitur quod Filius est a se, quia Deus de Deo, et Deus non est nisi Filius, igitur Filius est a se. Et eodem modo de Spiritu Sancto.

[23b] Ad primum, responsum est ibidem.

[24b] Ad secundum, non sequitur quando est relationis oppositio, sed sequitur quando non est, secundum Anselmum.

GBPRTV <Tertium dubium>

[25] Item, tertium dubium est qualiter rationes Anselmi procedant. Dico quod procedunt ex Sacra Scriptura. Aliqui dicunt quod Graeci non habent ablativum casum, ideo non

dicunt quod Spiritus Sanctus procedit a Filio, sed concedunt quod est Spiritus Filii in genitivo casu.

BPV	GRT <Quantum dubium>	L
[26a] Item, quantum dubium est qualiter tenet unitas suum consequens. Videtur quod non:	[26b] Quantum dubium, qualiter valet illud: unitas tenet, etc. Videntur sequi multa inconvenientia:	[26c] Tertium dubium est de regula Anselmi, de ista scilicet: unitas tenet suum consequens ubi non obviat, quia si sit vera, sequuntur multa inconvenientia.

GBPRTV	L
[27a] quia Pater generat; essentia est Pater; igitur essentia generat. Inter essentiam et generare non obviat relationis oppositio.	[27b] Primo enim sequitur quod divina essentia generaret, quia non obviat relationis oppositio. Essentia enim non refertur ad aliquid in divinis.
[28a] Praeterea, Spiritus Sanctus est de Deo; Deus est Trinitas; igitur Spiritus Sanctus est a Trinitate.	[28b] Secundo, sequitur quod Spiritus Sanctus sit a se et a Trinitate, quia scilicet est a Deo, Deus est Trinitas, igitur est a Trinitate.
[29a] Praeterea, Deus est incarnatus; Spiritus Sanctus est Deus; igitur Spiritus Sanctus est incarnatus. Et non obviat relationis oppositio inter Spiritum Sanctum et incarnationem.	[29b] Item, sequitur quod Spiritus Sanctus sit incarnatus, quia non obviat relationis oppositio.
[30a] Praeterea, Deus est Trinitas; Spiritus Sanctus est Deus; igitur Spiritus Sanctus est Trinitas.	[30b] Item, probaretur quod Pater esset tota Trinitas, quia Pater est Deus et Deus est Trinitas; igitur etc.
[31a] Ad ista, dico quod Anselmus ponit duas regulas: una est quod unitas tenet suum consequens ubi non obviat relationis oppositio; alia regula est quod relatio tenet suum consequens ubi non obviat unitas essentiae.	[31b] Ad primum, dicendum quod Anselmus dat ibi duas regulas: illam quae dicta est, et aliam, scilicet quod pluralitas tenet suum consequens ubi non obviat essentiae unitas.
[32a] Ad primum argumentum, "Pater generat," etc., dico quod licet non obviet relationis oppositio, tamen obviat essentiae unitas, quia si essentia generaret, esset aliquid distinctum, et hoc est falsum.	[32b] Sed ibi obviat essentiae unitas, quia si essentia generaret, cum essentia sit quicquid est in divinis, et nihil generet se, sequeretur quod generaret aliud, et sic essent in divinis plures essentiae.
[33a] Ad secundum, "Spiritus Sanctus est de Deo," etc., dico quod arguitur ex unitate essentiae, et obviat relationis oppositio, scilicet spiratio passiva et ipsa filiatio.	[33b] Ad secundum, dicendum quod ibi obviat relationis oppositio, quia spiratio obviat alicui personae et non oportet quod omnibus, sed sufficit quod uni.
[34a] Ad aliud, "Deus est incarnatus," dico quod non valet, quia illa regula tenet in	[34b] Ad tertium, non est ad propositum,

naturaliter consequentibus ad intra, non ad extra. Et sic patet ad omnia talia. quia regulae sunt quo ad intra. Ad quartum sicut ad secundum.

BPR	GRT	L
[35a] Ad argumentum principale, dico quod, licet sit determinatum ab Ecclesia Graecorum, a nobis tamen non est concedendum.	[35b] Ad principale, dico quod maior est insufficiens, quia licet sit determinatum ab Ecclesia Graecorum, a nobis tamen non est concedendum.	[35c] Ad primum principale, maior est insufficiens. Et si sit determinatum ab Ecclesia Graeca, non ideo hoc sequitur: quod non sit tenendum.

Apparatus Fontium

3 Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum.

4 Guillelmus de Ockham, *Scriptum in librum primum Sententiarum (Ordinatio)*, d. 11, q. 1 (*Opera theologica* III, ed. G.J. Etzkorn, St. Bonaventure, N.Y., 1977, p. 358.8-22).

7 Ockham, *Ordinatio* I, d. 11, q. 1 (ed. Etzkorn, p. 358.17-18).

8 Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, pp. 181, ll. 2-3 et 182, l. 17 - 184, l. 15).

9 Augustinus, *De Trinitate* XV, 26, 45 (CCSL 50a, pp. 524, l. 4 - 525, l. 18); Gal. 4.6; Io. 15.26; Io. 14.26; Io. 20.22; Luc. 6.19.

14 Cf. Ockham, *Ordinatio* I, d. 11, q. 2 (ed. Etzkorn, pp. 367.19-368.4).

15-18 Contra Ockham, *Ordinatio* I, d. 11, q. 2 (ed. Etzkorn, pp. 368.5-372.2).

19-20 Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, pp. 186-7).

21a Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, p. 190, ll. 9-13).

21b Hic supra, distinctio 7.

22 Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, pp. 185, ll. 30-1 et 187, l. 33 - 188, 17).

31 Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, p. 181, ll. 5-17).

Apparatus Criticus

1a circa] nunc circa GR || quaero om. R; quaeritur T || utrum] an BP || patre et a filio] filio et a (om. P) patre BPV (a om. GT) 2a1 videtur om. GRT 2a4 non om. GRT 3b procedit] qui cum patre et filio simul adoratur exp. L 4a1 in ista quaestione] hic GRT 4a2 rationem aliquorum qua] rationes aliquorum quae BP || aliquorum] Ockham add. mg. B; Hokam add. mg. V 4a2-4 unde... filio] sed eam aliqui sic probant GRT 4a3 procedit] procedat B 4a4 et] a add. V 4a7 praemissis... vel] ea GRT 4a12 non om. GR* 4a13 procedit a filio] a filio procedit BP 4a16 dicitur de altero] et de alio GRT 4a17 modorum om. BPV 4a18 manifesta] de se add. GR 4a19 sacra om. GR*T 4b5 cuilibet] filio et L* 5a9 illorum] ipsi negarent maiorem, immo sub anathemate interdicunt ne quis dicat spiritum sanctum a filio procedere add. P (cf. R) 5b7 negaret] negat GT 5b8 interdicunt] eis est (om. G) interdictum GR 5b9-10 quod nullus] ne quis GR 5c3-4 concludat] concludit L 6a2 deficit] deficiat P 6a3 dicit om. P 6a.7 est] et est add. V 6b1 cum] quia R (mg.) 6b4-5 determinatum est inv. T 7a quodcumque] quando BPV || numero] etc add. GRT || haec om. GR* || dicit] arguit GR*T 8a2 illa om. GR* || quia] tunc add. BP 8a3 minorem] eam GRT || sed] sicut BV 8a9-11 filius... filio] spiritus sanctus est de filio aut filius est de spiritu sancto GRT 9a1 conclusio om. GRT 9a2 fidei om. GR*T 9a3 a patre et filio] ab utroque GRT 9a4 de om. GRT 9a8 sui] dei BV; om. P || quo] etiam add. GRT 9a9 filius dicit idem] dicit ipse filius G; filius ibidem dicit P; dicit ipse R; dicit idem filius T; filius dicit ibidem V 9a11 ideo] idem GRT; ibidem V 9a12 a patre om. GRT 9a13 mittet pater inv. GRT 9a16 etc om. GRT 9a16-17 per... quia] probat per hoc quod GRT 9a17-18

et sanabat omnes *om.* RT 10a1 illud] idem GR 11a1 graecia] graecis BP 11a2 graecus] supercus V || sectas] sectis V || in ecclesia *om.* P 11a3 graecorum] supercorum V || sectis] sectas R (*mg.*); semitis V || occidentalis] occidentali R (*mg.*) 11a4 et] sed BP 11a6 unus solus *inv.* P; unus V (11b R has 11a in *mg.*)² 11b quia...fecerunt *om.* L || graeci *om.* GR (*om.* L) || recedere] intercedere G || ab] ob R || imperio] ipso T 12 est¹... hoc] quod hoc est difficile GRT || difficile...probare] illud probari est difficile probatio L || quia est] quia L; cum sit GR (*om.* T) || quia... probari *om. per homoio* T || conclusio est²] conclusio BL; *om.* GR (*om.* T) || dicta] auctoritates L 12b2 non¹ *om.* GR*; concedunt quod *add.* L || quia] ipse *add.* L || ablativum] casum *add.* L 12b3 sufficeret] fuit P || non *om.* PT 12b3-4 deberent] debent L 12b4 concedere] concordare P || est¹] esset L || ly *om.* P 13 circa] contra P || secundo movebo] duo movenda sunt BP 14a1 dubium *om.* BP || est utrum *om.* GRT 14a2 filio] utrum *add.* GRT 14a6 procedat] procederet GR || tunc *om.* GR* 14a8 ista] ita T (*om.* GR) 14a8-10 ista... filio et *om. per homoio* GR 16a1 est *om.* B (R habet in *mg.*) || et... spiratio] quod non est spiratio activa, quo filius realiter distingueretur a spiritu sancto. amota spiratione activa. et dicunt quidam quod sic, quia a (*pro* in) filio est aliud formaliter a spiratione activa quo distinguitur a spiritu sancto, si per impossibile non esset spiratio activa (²arguitur* per impossibile et supposito* formalitate* vel speculatione^{cat}) vel spiratio, sed filatio *add.* P 16a2 istum] istud V || in *om.* P (16b quod non est filatio *add. mg.* R; cf. 16a V) 16b1 quod non] scilicet ipsa R || sit] est L || activa] quo distingueretur a spiritu sancto etsi non esset spiratio activa *add.* L (*om. per homoio* GRT?) 16b2 aliqui] okham *add. mg.* L 16b6 ecce hic ponunt] et tunc ponunt hic GR 17a2 procederet] procedat P 17a2-4 utrum... filio *om. per homoio* BP 17a4 non] an P 17a7 aliud] quod P 17a10 et... sit *om.* P || tunc] et BP 17a12 igitur] enim P 17a13 concessa] consequentia P 17a14 ista] istis BPV 17a16 sui *om.* P 17a21 igitur non est *om.* P 17a24 eo] aliquo PV 17a25 eo] aliquo P (17b R habet 17a5-7 sicut... ingentum *mg.* et 17a17-18 quia... procedat *mg.*) 17b1 potest esse] esse posset L 17b3 distingui] a filio *add.* L || est *om.* G 17b4 ad non] a deo G 17b6 non *om.* R 17b8 sanctus *om.* R || procedat] procedit L 17b9 quaeratur] hoc posito *add.* L || utrum] istud utrum spiritus sanctus G 17b9-10 illo supposito *om.* L 17b11 insolubilia] impossibilia GR || consequenter] consequentis LT 17b13 suam qualitatem *inv.* G 17b21 ab eo] a filio T (cf. GR) 17b21-22 ab eo... distinguitur *om. per homoio* G (cf. R) 17b21-23 sed... eo *om. per homoio* R 17b22 quia] et T (*om.* GR) || sequeretur] sequitur T (*om.* GR) 17b27 non *om.* T 17b28 consequens] de forma *add.* L 18a1 istae] ista BPV || formaliter] formalitas V 18a2 repugnant] repugnat V 18a5 alia] ista stant simul *add.* P (cf. LT) 18a7-9 igitur... alia *om. per homoio* BP (*mg.* R); igitur etc *add.* P (18b R habet 18a5-9 sed... alia *mg.*) 18b4 una] ex forma *add.* L || alia] altera L || istae] ista GL (*om.* R) 18b4-6 sed... alia *om. per homoio* R 18b6 igitur etc *om.* L; igitur T 19a potest esse] est GRT || sequitur *om.* BV; sequatur G; si quaeratur P || processu] processione BP 20a1 libros *om.* P 20a3 magis] intellectus P; minus V || ita] et P 20a5 de se *om.* P 20a6 ideo *om.* P 20a8 si... patrem² *om. per homoio* V 20a10-11 de nullo] deus BP 20a12 procederet] et *add.* V 20a16 quia] et V 20a17 et *om.* P || unde; videtur P *om.* V 20a19 procedat] procederet P 20b1 negativam] et arguit *add.* L 20b4 non tamen *inv.* L 20b7 pater *om.* GR 20b8 quod *om.* L 20b9 haberet] habet GR 20b10 tamen *om.* L 20b12 quod *om.* G 20b13 potest probari] potes probare L 20b14 sed] ex *add.* GT 20b15 potest sic *inv.* L || non² *om.* L 20b17 tenenda est *inv.* L || quia] quod L 20b19 tanquam] sicut L 20b20-21 formali consequentia *inv.* R 21a1 est utrum] si GRT 21a2 videtur *om.* GRT || processu] processione BP 21a4-5 non... igitur *om. per homoio* R 21a7 erit] et GR 22a2 spiritus] sanctus *add.* GRT 22a2-4 pater... nisi *om. per homoio* R 22a3 spiritus] sanctus *add.* GT (*om.* R) 22a4-5 filius... nisi *om. (per homoio?)* GRT 22a7 ipso] ita argui potest (*inv.* T) de filio *add.* GRT 23a argumentum *om.* GRT || ubi... oppositio] etc T 24a1 verum¹] non G, *Rac** 24a1-2 et verum concludit *om.* GRT 24a3-6 quia... oppositio] (quia inter patrem et spiritum sanctum non obviat relationis oppositio *add.* G) nec inter filium et spiritum sanctum GRT (*interpolation?*) 24a4 et spiritum sanctum *om.* V (*om.* RT) 25.1 item...est] tertium dubium GRT || procedat] procedunt PRT 25.2 non² *om.* BPV 25.3 sanctus] non *add.* BPV (B *s.l.*) || sed concedunt] et ita concedunt GR; licet concedant T 25a3-4 in genitivo casu *mg.*² R; *om.* GT 26b unitas tenet] unitas R || videntur sequi] unde sequuntur R 28a deus est trinitas] trinitas est deus GRT 29a et non... incarnationem] quia inter spiritum sanctum et incarnationem non obviat relationis oppositio RT 30a1-3 praeterea... trinitas *om.* BP (*argumentum deest*) 31a1 ista dico quod] istud dico BPV || ponit] dat GRT 31a2-4 quod... oppositio] iam dicta GRT 31a4 regula *om.* GRT 31a5 unitas essentiae *inv.* GR 32a ad... unitas *om. per homoio* T || argumentum] igitur GR (*om.* T) || licet... tamen *om.* G; non R (*om.* T); non obviat relationis oppositio tamen V || et hoc] quod GRT 33a essentiae *om.* BPV 34a talia] alia BPV 35a argumentum] primum P 35b quia *om.* R